Dr. Ivan Grgić

BUNTOVNI POKRET DALMATINSKIH TEŽAKA 1736/1740. GODINE

Počevši od polovine XVI. st. sve oštrije su izbijala trvenja u primorskoj i otočkoj Dalmaciji između težaka, s jedne, i gospodara zemalja, t. j. »mrtve ruke« (biskupskih menza, kaptola, samostana, crkava i vjerskih zaklada), pa vlastele i imućnih građana, s druge strane.[1,2] Otpor težaka protiv izrabljivanja postajao je sve glasniji, jer su, po riječima jednog trogirskog vlastelina, »uobrazili, da su plodovi zemlje djelo samo njihova truda«.[3] Aktivna klasna borba na ovom starom tlu dalmatinskog kolonata, na mletačkoj »staroj stečevini« – *vecchio aquisto*,[4]

Napomena. Kao glavni izvor za ovu raspravu korišteni su materijali Državnog arhiva u Zadru (u nast. DAZ) spisi gen. prov. Marina Ant. Cavalli (1738–1741), i to: 1. Svezak jedini (neuvezan) s naslovom »Spisi, koji se odnose na pobunu težaka na zadarskim otocima, Šibeniku i Kaštelima povodom uskrate dohodaka gospodarima zemalja, pa na oštre mjere protiv njih poduzete«. 2. Knjiga izvještaja (Dispacci). Ovi se izvori ne će posebno navoditi.

Izvještajima providura Cavallija, u vezi s ovim težačkim buntovnim pokretom, ostavljeni su redni brojevi onako, kako stoje u nizu njegovih drugih izvještaja razne prirode.

[1] *Rados Antonio Michieli Vitturi, Memoria sopra il piano della legislazione agraria per la Dalmazia*, rkp. u DAZ, Spisi franc. vlad. 1807., Tit. XIII., rubr. 1.

[2] Za talijansku riječ *colono* ne ćemo upotrebljavati našu *kmet*, záto da se ne bi, pogrešno, poistovetovali pojmovi feudalnog kmetstva i dalmatinskog kolonata. Upotrebljavat ćemo riječ *težak*, koja je u narodu također bila uobičajena.

Gospodar, gospodar zemlje (lat. dominus ili patronus terrae, tal. padron ili patron della terra), jest izraz, koji se do nedavnih vremena u narodu očuvao za vlasnika zemlje na težaštini (kolonatu). »Gospodarščina« zvala se zemlja u kolonatu u opreci s »plemenščinom«, vlastitom težakovom zemljom.

[3] *Pietro Nutrizio Grisogono, Riflessioni sopra lo stato presente della Dalmazia*, Firenze 1775, str. 14, bilj. 7.

[4] Mletačka »stara stečevina« u Dalmaciji, u užem smislu, a u tom smislu uzimljemo pojam, jesu otoci, gradovi na primorju i jedan uski obalni pojas od Novigrada do Splita, t. j. zemljište, koje nije bilo u turskoj vlasti i na kojemu nije bio prekinut

razvijala se uglavnom u legalnim okvirima, a kako se s vremenom zaoštravala, prelazila je na mahove u lokalne buntovne epizode i u jedan buntovni pokret većih razmjera, koji je zahvatio tri gradska kotara, da za vrijeme »anarhije« u padu Mletačke Republike 1797., provalom naoružanih težačkih gomila u gradove, dostigne drastične izražaje na trgovima i na ulicama Šibenika, Trogira, Splita i drugih mjesta.

Anticipirajući za pola stoljeća, i više, modernu naučnu metodu u procjenjivanju klasnih suprotnosti, jedan drugi domaći pisac onoga vremena, konte Raďoš Michieli Vitturi, živim je bojama, koje do danas nisu izblijeďjele, opisao napeto stanje između dalmatinskih težaka i gospodara. Pred nama je ulomak njegova članka »O štetama koje nacija (misli, stanovništvo Dalmacije) trpi zbog ponižavajućeg položaja težaka i o mržnji između te klase i klase gospodara zemalja«:

»Težak drži do svoga dostojanstva isto kao i čovjek višeg društvenog reda, ali omalovažen i ponižen, on postaje zatucan, nemaran i pokvaren, pa naravno, mrzovoljno i rďavo obraďuje zemlje gospodarâ, koje smatra za neprijatelje. Radije i sam bijedno živi, negoli da s više rada i marljivosti obogaćuje gospodare i uvećava njihovu moć. Ovďje je izvor zle krvi, one ukorijenjene žalosne stare mržnje i uzajamnog nepovjerenja između te dvije klase, toliko ubitačnih za zemljoradnike, a još više za nas gospodare. Težaci sišu to nepovjerenje s majčinim mlijekom, uvjereni, na osnovu jeďnog nepravednog i pogrešno shvaćenog načela, koje im se odgojem usaďuje u srce, da su u pravu, štoviše, smatraju zaslugom, ako okradu gospodara, kad god im se pruži prilika. Zbog toga mi ne dobivamo dohotke u srazmjeru s veličinom i vrstom naših posjeda. Nema sumnje, da stara ukorijenjena mržnja između gospodarâ i težakâ ometa, da se doďe do nacionalnog blagostanja, da se proširi i unaprijedi naša poljoprivreda. Ima dosta gospodara, koji smišljaju, kako će nadmudriti mnogobrojnije a siromašnije težake, jer ih mrze i jer nemaju vjere u njih, zato što ih okradaju i što nemarno rade zemlju, pa traže načina, kako da im se osvete, namećući im što mogu teže uvjete, koje i sami smatraju pretjeranim. Težaci, pošto se boje gospodara i pošto ih mrze, kraďu plodove, i to utoliko lakše, što su zemlje u malim komadima razbacane. Na našu nesreću, po jednom zastarjelom kobnom običaju, ne možemo odstraniti težaka sa zemlje, sve dok traje loza, koju je posadio; štoviše, iako nas zakoni ovlašćuju, da ih možemo ukloniti, netom loza prestane davati rod, ipak ih ne možemo ni tada odstraniti, jer po postojanoj solidarnosti među težacima, nijedan ne će da uzme tu zemlju na težaštinu, ďa se ne bi zamjerio onome, kome je oduzeta.

kontinuitet društveno-ekonomskih odnošaja od Srednjeg vijeka na ovamo. Uz »staru stečevinu« bila je »nova« i »najnovija stečevina«, *nuovo e nuovissimo acquisto*, t. j. unutrašnjost Dalmacije, koju je Venecija Karlovačkim (1699) i Požarevačkim mirom (1718) dobila od Turske. Tu je Venecija zavela jedan nov agrarni sistem vojnolenskog tipa, zasnovan na vrhovnom vlasništvu države nad čitavom zemljom (izuzevši knežiju Poljica i Makarsko primorje, gdje ni Turci nisu dirali u autohtoni sistem zemljišne svojine).

Ovaj prećutni dogovor primorava nas, da trpimo otimačinu i nemar naših težaka, koji s vremena na vrijeme pokušavaju da podjare onaj zlokobni požar, kojim su mislili upropastiti gospodare, a koji je bio ugušen mudrim dekretima Uzvišene Javne Vlasti od 1739. i 1740., pa ponovljen 1783. i 29. marta 1790.»[5]

Kao što se vidi, i to nas ne treba iznenaditi; ovaj kaštelanski veleposjednik i trogirski i brački vlastelin stoji na pozicijama gospodarâ zemalja. Iz njegova pera glatko su potekle riječi optužbe protiv težaka. On je ustvari bio priznati ideolog zemljovlasničke klase i njen inteligentan zagovornik na službenim mjestima i pred mletačkim javnim mnijenjem. Njegova osnovna misao bila je reintegracija vlasničkih prava gospodarâ, koja su »lošim tumačenjem zakona i uzurpacijama težaka bila svedena na ništicu«.[6] Ali na problem, o kome ovdje raspravlja, konte Radoš je kao osvjedočeni fiziokrat gledao realno i utilitaristički. Zbog toga nam njegova opažanja mogu poslužiti kao pouzdana polazna crta za vlastitu ocjenu historijskih fakata na dalmatinskom agrarnom frontu u XVIII. st.

Centralna komisija u Zadru, sastavljena od 13 najboljih pravnika i ekonomista (u Šibeniku, Trogiru i Splitu bile su parcijalne komisije), koju je Napoleonov providur Vinčenzo Dandolo bio osnovao radi pripreme zakona za rješenje (od Venecije naslijeđenog) agrarnog problema (1806–1808), izrazila se, da dalmatinski težak uživa povoljnije uvjete i veća preimućstva, no ma koji drugi seljak u Evropi.[7] Možda to i nije bila cijela istina, ali je bilo blizu istini. Zbog najpogodnijih svojstava tla i klime za kulturu vinove loze i masline, kao i zbog stjecaja raznih fizičkih i ekonomskih faktora, agrarni odnosi u primorskoj i otočkoj Dalmaciji – kraj činjenice, da je zemlja bila u vlasništvu gradske gospode, crkve i vlasteoskih općina (*comunità*) – razvijali su se najpretežnije na pravnoj podlozi emfiteuze, onako kako je taj institut oblikovan u zadarskom statutu.[8] Težak je uz određene uvjete, često modificirane

[5] *Sopra i mali che apporta alla Nazione l' avvilimento in cui si tengono gli agricoltori e l' odio tra questa classe e quella dei proprietarj* u »Nuovo giornale d' Italia«, Venezia 1793, sv. IV., str. 31.

[6] *G. L. Garagnin, Riflessioni economico–politiche sopra la Dalmazia*, Zara 1806, sv. I., str. 195–196. – *Rados Ant. Micheli Vitturi*, n. dj. (bilj. 1) navodi, da su Andrija Zucchini i Alberto Fortis zapazili, da je pravo vlasništva gospodara u dalmatinskom primorju i na otocima svedeno na ništicu. (A. Zucchini bio je profesor ruralne ekonomije i agrarnih znanosti u Firenzi. Mletačka vlada ga je uputila u Dalmaciju, da prouči stanje poljoprivrede i predloži načine za njeno unapređenje.) U svom ranijem traktatu *Memoaria sull' introduzione degli ulivi nei territori mediterranei della Dalmazia e sulla loro coltivazione* objavljenom u »Memorie della Pubblica Società Economica di Spalato«, Venezia 1788., Vitturi je napisao (p. 51): *Ella è una verità cardinale che ogni accorciamento, ogni detrazione ed ogni scrollo che si apporta ai sacri titoli della proprietà, è il più grande intoppo ed ostacolo che recar si possa all' umana industria.*

[7] DAZ. Spisi franc. vlad. 1807., Tit. XIII., rubr. 1. – Istu misao izrazio je član komisije G. L. Garagnin, dj., str. 187: *Fra tutt' i contadini d' Europa, quelli certo della Dalmazia godono e condizioni migliori e più larghe prerogative.*

[8] Lib. III., Cap. 82 – Dr. *Nikola Jakšić, Memoria accademica sul programma: Quali regolazioni potrebbero migliorare il sistema agrario dei beni del Vechio acqui-*

mjesnim običajima i individualnim ugovorima, sadio lozu i maslinu, a gospodar ga nije mogao ukloniti sa zemlje, dok je trajala loza, koju je posadio, osim u slučaju da je tri godine uzastopice zanemario obradivanje ili da je utajio pravi dohodak gospodarev; nije ga mogao ukloniti ni isplatom poboljšica – težakovih investicija. Time je gospodarevo vlasničko pravo bilo donekle stegnuto, a težak je stjecao neko trajno stvarno pravo na zemlju. To je bio dalmatinski kolonat, drukčiji od kolonata na mletačkoj terafermi i u ostaloj Italiji, u Španiji i južnoj Francuskoj. U tim zemljama gospodar je mogao u svako doba otkazati kolonu (težaku) uz naknadu vrijednosti eventualnih poboljšica (posađena loza, voćke i druge trajne kulture, ograde, podzide, jarci i sl.). Atribucija »dalmatinskih« nije dakle puka geografska oznaka, već je izražavala specifičnost sadržine i diferencijaciju prema agrarno–proizvodnim odnošajima pod istim imenom u drugim zemljama. Dalmatinski kolonat (težaština), kao pravni institut zasnivao se na formalnoj slobodi ugovaranja: njegova pravna narav bila je društvena pogodba svoje vrste.[9] Otuda je došao termin *sozzale* na talijanskom, a *šoc* ili *soc* u prijevodima na naš jezik, dakle ortak, za težaka u odnosu na gospodara zemlje. Gospodar nije imao senjorijalne vlasti nad težakom, već su sporove između gospodara i težaka raspravljali državni organi.

Mletačka vlast nije se nikad umiješala između gospodarâ i težakâ s kakvim reformatorskim namislima. Ako je u svojoj upravnoj i pravosudnoj funkciji bila pozvana da djeluje, ona se pridržavala domaćeg statutarnog prava, volje stranaka (sklopljenih ugovora) i običaja – *giusta le leggi statutarie, contratti e consuetudini della Provincia.* Na ovom planu kao i uopće na građansko–pravnom planu ona je bila dosljedno konzervativna, poštujući autohtone pravne institucije. Težacima je pred sudovima bila zajamčena formalna jednakost bez obzira, kojoj je društvenoj klasi protustranka pripadala. U parnici protiv grupe svojih težaka sa Iža (1574), konte i kavaljer Frane Fanfogna ovako je započeo jedan podnesak sudu: »Prevelik je bezobrazluk, da ne rečem drskost i seljački bijes ljudi iz sela Sv. Petra na Ižu...« – *Troppo grande è l' arroganza per non dir presuncion et furor rustico delli vomini della villa de San Piero da Eso...*, a iški težaci su iste riječi vratili u lice svome gospodaru, zadarskom vlastelinu i mletačkom kavaljeru: *Troppo è grande l'arroganza per dir presuncion e furor del Nobile Magnifico Cavalier Fanfogna.*[10] U jednom podnesku težaka iz Preka i Sutomišćice

sto nel territorio di Zara, rkp. iz 1803., DAZ, Spisi. Lantana ovako prikazuje taj odnos: *E di fatto: pochissimi sono i beni delle civili famiglie che vengono con plenario dominio posseduti e fatti coltivare per conto proprio oppure concessi con locazioni temporarie ed amovibili a dei affituali coltivatori. La gran massa de' beni de' proprietarj è posseduta dai colloni con un jus enfiteutico introdotto dalle leggi municipali ed ampliato abbusivamente dalle pratiche invalse all' ombra delle medesime.*

[9] Presuda zad. kneza od 3. nov. 1648., DAZ, Spisi gen. prov. Dan. Dolfin (1692–96), knj. I., 579.

[10] DAZ, Spisi Corponese, Sv. I. I., 83.

u parnici protiv samostana Sv. Dominika (1719) stoji, da bi se »morali crveniti od stida oci iz prebogatog samostana...« Ovo zaista nisu bili izrazi kmetskog podložništva i strahopoštovanja pred feudalnim gospodarom. Ne mislimo reći, da je težak u kolonatu bio ravnopravan partner, jer to je uistinu bio odnos izrabljivača i izrabljivanog. Ali, u poređenju s bijedom feudalnog kmeta istih vremena, dalmatinski težak bio je manje izrabljen, manje ugnjeten i s manje uniženim ljudskim dostojanstvom. Sa svojih pravnih pozicija on se s više uspjeha branio protiv mogućih zloupotreba i protiv pokušaja težeg izrabljivanja. U mutnim prilikama stvorenim blizinom nemirne turske granice, a snagom prećutne solidarnosti, težaci su dapače via facti popravljali svoj položaj vis à vis gospodara zemalja. U tome im je najviše pomoglo, što je državna vlast bila slaba u doba, dok je Venecija morala ulagati najveće napore radi obrane jadranskog morskog puta. Dalmatinska težačka masa bila je živi strategijski kordon od krvi i mesa, koji je Turcima zatvarao izlazak na more. Iz te mase ona je rekrutovala mornare i veslače za ratnu i trgovačku mornaricu i vojnike za svoje »prekomorske« trupe, a muška snaga što je ostajala kod kuće, sačinjavala je teritorijalno domobranstvo *(cernide)*. Zbog toga je s težacima postupala pamučnom rukom. Iz toga doba potječu kolonatske pogodbe, po kojima se (u zadarskom kotaru) gospodarev dohodak od tradicionalne i u statutima ozakonjene minimalne 1/4 snižavao na 1/5, na 1/6, pa i na 1/7, kao i uglavci o »prvincima«, t. j. da težak počinje davati gospodaru dohodak pete, šeste i čak devete godine od godine sadnje vinograda, a ne iste godine, kad je loza stala na rod. Za to razdoblje od blizu dva stoljeća težaci su postali de facto suvlasnici, kako kažu jedni suvremenici, ili poluvlasnici zemalja, koje su obrađivali, kao što govore drugi.[11] U čemu se sastojalo to težačko »suvlasništvo« ili »poluvlasništvo«? Gospodar nije mogao ukloniti težaka sa zemlje ni onda, kad je loza izdala, naprosto zato, što bi se ovaj silom odupirao i što zbog solidarnosti ni jedan drugi ne bi lako uzeo da radi tu zemlju.[12] Težacima je išao u prilog i apsentizam gospodara, koji nisu izlazili iz gradova u sela, nisu ulagali nove kapitale radi podizanja proizvodnje, niti su se kao obrazovani ljudi starali, da na sela prenesu pouke o novim racionalnijim metodima zemljoradnje; postala je skoro uopćena pojava, da gospodar nije nikad vidio zemlju, s koje je dobivao dohodak. Na taj način gospodari su gubili kontrolu nad svojim posjedima i sve više se tuđili od težaka i težaci od njih. Težačka porodica međutim, koja je iz generacije u generaciju stoljećima držala istu zemlju, smatrala ju je »svojom i bož-

[11] DAZ, Spisi franc. vlad. 1807., Tit. XIII., rubr. 1. Ovaj arhiv. svezak sadrži materijale spomenute Dandolove komisije za pripremu novog agr. zakona. Osim sjedničkih zapisnika i dr., tu su priložena pismena mišljenja članova komisije i drugih javnih radnika, koji su se zanimali agrarnim pitanjem.

[12] Između brojnih autora, koji su učinili ovu konstataciju, navodimo *P. Nutrizio Grizogono*, n. dj. str. 19: *Quello che coltiva da lungo tempo un terreno crede d' aversi acquistato qualche grado di proprietà. Tavolta, o la frode o la disattenzione obbligano il Patrone a darvi la coltura ad un altro e spesso il vecchio colono vi si oppone con violenza e con l' armi.*

jom«, a gospodara za truta, koji joj je otimao trude. Težak je svoje težačko pravo prodavao, darivao, zamjenjivao, oporučno njime raspolagao, a da gospodara nije pitao. Naposljetku, zakidao je, koliko god je mogao gospodarev dohodak, jer je sama kontrola njegova dvornika na selu bila nepouzdana, a razne mjere, koje je vlast po traženju gospodara naređivala, kao što su bile zabrane berbe bez obavijesti gospodara, zatim prethodne procjene plodova prije berbe i prinudne zakletve težaka o količini ubranih plodova, nisu bile sasvim efikasne.[13]

No težak ipak nije bio sit i zadovoljan, jer zemlje je bilo malo. Na Olibu na pr. prosjek radne zemlje po jednom težačkom domaćinstvu bio je svega 4 gonjana, što po metarskoj mjeri iznosi 9.464 m², dakle ispod jednog hektara. I tu oskudnu zemlju težak je često »na forcu od karvi«, »tukući stine gvozdenimi palicami« oteo od tvrdog krša.[14]

Prinos sa tih malih površina nije mogao ni biti velik niti je težak smanjivanjem gospodareva dohotka i »krađom« svojih »karvavih potih« bitno popravio život. On je stalno živio na rubu egzistencminimuma, a održavao se zahvaljujući dopunskoj zaradi od stočarstva i od pomorstva i ribarstva. Ali je, uzevši u cjelini, popravio svoj položaj naročito time, što je, kako je rečeno, stekao »suvlasničko« ili »poluvlasničko« pravo na zemlji i time sigurnost i čvrsto tlo pod nogama. Bio je kako tako svoj na svome, a to je upravo išlo u prilog mletačkoj politici populacije dalmatinskog primorja i otoka.[15]

Do te granice Venecija je bila popustljiva prema težacima; ona nije bila voljna, da za ljubav integriteta vlasništva gospodarâ i njihovih dohodaka izdržava skupi izvršni aparat protiv težaka ni da težake ozlojedi i otjera u opoziciju protiv sebe. Dalje od toga, kad je dolazio u pitanje parafeudalni ekonomski i društveni red, na kome je i sama počivala, ona je politiku nepačanja i popustljivosti zamjenjivala politikom sile i represije. Mletačka aristokratska republika nije bila izrazita feudalna država, ali je i ona disala duhom vremena. Feudalna klasna podjela na gospodare i kmetove bila je i u Veneciji od boga dani vječiti i nepromjenljivi zakon, ili, kao što je pisao jedan fratar iz samostana sv.

[13] Ovakve opće naredbe generalnih providura i šefova lokalne vlasti ponavljale su se, očito zato, što se nisu izvršavale, a nalozi *(mandati)* na adrese seoskih sudaca i pojedinih težaka radi osiguranja dohodaka gospodarâ, bezbrojni su u DAZ. Kojim su se načinom poslužili gospodari na Olibu, vidi se iz jedne žalbe (1737): »..... oće naša Gospoda da bude u našem selu 12 ljudi roćenih na križu i da obajdu svako tarsje je li kmet utarga koji grozd..... i još oće Gospoda da oni 12 sudac sidi na putih kuda nosimo mast doma....« DAZ, Spisi Lantana, Sv. XVII., poz. 1–2–3, str. 2. – Nadbiskup Zmajević nije vjerovao u težačke zakletve. On je seoskim popovima izdavao naredbe »da u svakoj Ispovidi imaju iskuševati i ispitivati potanko Pokornike i Pokornice jesuli pravi dio učinili od Vina, Žita, Ulja, – i ostalog dohotka zemaljskoga Carkvi i Gospodarom Carkvenijem, jesuli što uzeli ali sakrili....« Dr. I. Grgić, *Pabirci po dalmatinskoj agrarnoj historiji* u »Zadarskoj Reviji« 2/1954.

[14] DAZ, Lantana, Sv. XVII., poz. 1–2–3, str. 2. – O istome sr. G. L. Garagnin, u. dj. str. 163. *Tal'è lo stato dell' agricoltura dei distretti littorali e dell, isole. Non v' è luogo ove io creda si faticchi più e che meno si ottenga: la fatica oprime e lo scarso prodotto impoverisce.*

[15] DAZ, Spisi gen. prov. Dan. Dolfin (1692–96), knj. I., 571–578.

Krševana u Zadru, da »stupnjevi hijerarhije, po uzoru na nebo, postoje i na niskom svijetu« – *il grado di gerarchia che ad esempio del cielo anche in questo basso mondo è constituito.*[16] Parazitiranje na težacima smatralo se nečim prirodnim i u samom kozmičkom redu utvrđenim. To je bila forma mentis mletačke aristokracije. Najčovječniji generalni providur što ga je veliko Vijeće poslalo da upravlja Dalmacijom, Francesko Grimani, jedan iz vrhova patricijata, ovako je umovao u jednom izvještaju o dalmatinskom agraru: »Stvorivši svijet, Gospod je odredio, da ne budu svi ljudi jednaki, jer kad bi svi imali jednake životne uvjete *(se tutti fossero di eguali fortune)*, društvena harmonija bila bi izložena stalnim poremećajima«,[17] a najalarmantnija upozorenja generalnog providura Cavallija, kojima je mislio najviše uzbuditi Senat, bila su, da težaci hoće da postanu svoji gospodari, da su poneseni mamcem, da se otresu težačke ovisnosti.

Naš naum je da ovom raspravom nastavimo ondje, gdje završava citat konte Radoša Michieli Vitturi na »onom zlokobnom požaru, kojim su (težaci) mislili upropastiti gospodare.« Odmah na početku moramo donekle dopuniti konte Radoša. Taj požar nije planuo 1739., već 1736., jer te su godine težaci na zadarskim otocima (na Ugljanu, Pašmanu, Ižu i Dugom otoku)[18] i u Donjim Kaštelima (u selima trogirskog kotara: Kaštel Novom, Kaštel Starom i Štafiliću) uskratili dohotke gospodarima, što je urodilo novim velikim parnicama pred visokim mletačkim magistratima. Do 1739. vlada u Veneciji[19] nije na to reagirala, naprotiv, držala je stranu težacima – zašto, o tome će kasnije biti riječ, – a 1739. ona se »radi najbitnijih državnih razloga i razloga dobre uprave« – *per ragioni essenzialissime di Stato e di buon governo*, okrenula protiv njih. Poništeni su i stavljeni izvan snage raniji službeni akti povoljni za teža-

[16] »Miscellanea« DAZ, Sv. II–IV., Zadar 1950., Dok. 83.

[17] DAZ, Prijepis priložen spisima gen. prov. Fr. Grimani.

[18] Gornji zadarski otoci (Olib, Silba, Premuda, Molat i dr.) bili su svojina zadarske vlasteoske općine, a potom mletačke države. G. 1639. država ih je prodala četvorici zadarskih građana (Soppe, Califfi, Lantana i Borgo). Porijeklo vlasničkih prava gospodara bilo je dakle dokumentirano, pa ih težaci nisu mogli staviti u sumnju. No i ovi su težaci 1736. ušli u pokret i s drugim zahtjevima istupili protiv gospodara; uskratili su i oni dohotke, ali ih nisu zadržali za se, već su ih deponirali u »bratske kuće«, odakle su ih gospodari po odluci vlasti uzeli. DAZ, Spisi Lantana.

[19] U Veneciji, kao uostalom ni u jednoj drugoj državi, nije prije Montesquieua bilo t. zv. podjele vlasti, podjele državnih funkcija. Svi državni organi imali su mješovitu kompetenciju, izuzev samo neke, čija je nadležnost bila isključivo pravosudna (corti). Vlade u današnjem smislu kao posebnog najvišeg organa upravne i izvršne vlasti nije bilo. No ipak je ta vlast sa svim koncima državne politike bila usredotočena u Senatu i u Sinjoriji – Serenissima Signoria. Sinjoriju su sačinjavali dužd, 6 tajnih savjetnika (Consiglio intimo) i 3 predsjednika Kvarantije, a sa još 16 »mudrih« (Savj del Colleggio) sačinjavali su Pien Colleggio. Tri komisije »mudrih« (Savj grandi, Savj di Terra Ferma, Savj agli ordini) pripremale su prijedloge za Senat, jer je o svakoj važnijoj stvari on odlučivao. Senat je bio sastavljen od oko 300 patricija (uključivši dužda i članove Pien Colleggio), a sastajao se dva puta nedjeljno.

Venecija je bila gradska aristokratska republika sa širokom demokracijom pravnih kompetencija. Ni onda, kad je postala prostrana teritorijalna država, ona nije pro-

ke, a generalnom proviđuru Marinu Antoniju Cavalli izdata su uputstva, da ih, ako ustreba, čvrstom rukom pritegne i silom natjera na pokornost i na podavanje dohodaka. Tako su sporovi između težaka i gospodara izašli iz zatvorenih kancelarija na otvoreno polje, pa je » trebalo ništa manje nego tresak topova, da se težaci dovedu u red«.[20]

Među drugim uzrocima kroničnih sporova između težaka i gospodara bilo je i pitanje vlasništva seoskih šuma i pašnjaka. Analogno starom običajnom pravu »u zemlji Hrvatskoj od Knina do Nina«, seoske šume i pašnjaci bili su pripadnost radne zemlje. To je ostalo od srednjovjekovnog feudalnog agrarnog režima, kad je zemljoradnik bio kmet omnium bonorum jednog gospodara, t. j. kad je čitava njegova egzistencija bila na kmetskom selištu, a u kmetsko selište spadalo je, pored »ždrijeba« radne zemlje (32 gonjana=4 ha i 20), također i drvarenje (šuma), pa ispaša i pojilo za blago, jer bez toga kmet ne bi mogao opstati. Svi kmetovi jednog kmetskog naselja (villa) nepodijeljeno su se koristili šumom, pašnjakom i vodom.[22] Čija je dakle radna zemlja u selu, podrazumijevalo se, da je njegova seoska šuma i pašnjak. Budući da su vlasnici radne zemlje bili crkva i gradska gospoda, oni su se smatrali vlasnicima seoskih šuma i pašnjaka. Težaci u Kaštelima i na zadarskim otocima imali su pravo slobodno uživati šume i pašnjake u udutima svojih sela, oni su mogli sjeći drvo za svoje potrebe, klačine paliti, ruj kupiti i za svoju stoku koristiti se pašom i brstom, ali netom bi komad takvog zemljišta iskrčili i priveli kulturi, gospodari su zahtije-

mijenila svoj municipalističko-»demokratski« ustav. Veliko vijeće i Senat birali su iz svojih redova sve državne organe, od dužda do posljednjeg oficija. Svi savjeti (consigli), kurije, kolegiji, oficiji, jednom riječju magistrati ili magistrature, a bilo ih je stotinu otprilike, bili su izborna kolegijalna tijela, u kojima se rješavalo glasanjem. Veći dio magistrata bio je sa samostalnim financiranjem. Svaki je bio sastavljen od najmanje tri patricija, kojima je pomagao činovnički aparat. Funkcija im je trajala 6 do 36 mjeseci, kako kome, a onda su se nanovo birali.

Kvarantija, najviši sud – *tribunale gravissimo*, sastojala se od 40 članova, biranih na 8 mjeseci. Bile su zaprave tri Kvarantije: Quarantia criminale, Quarantia al civil vecchia i Quarantia al civil nuova. Građanske i upravne sporove, nastale izvan gradskog kotara Venecije (dogado), ako je vrijednost spora nadilazila 800 dukata, dakle i one iz Dalmacije, sudila je Quarantia al civil nuova. *G. Orlandini, Lineamenti per la storia delt amministrazione della Repubtica Veneta* u »Ad Alessandro Luzio . . .«. Firenze 1933., II. – *Pratica del foro veneto*, Ed. sec., in Venezia 1751. – *Eug. Musatti, Storia d' un lembo di terra ossia Venezia. . .*, Padova 1898, Vol. VI.

[20] *Pietro Nutrizio Grisogono*, n. dj.

[21] *Miho Barada, Starohrvatska seoska zajednica*, Izd. JAZU, Zagreb 1957., Dodatak: *Novigradski zbornik starohrvatskog običajnog prava*. S vremenom se izgubio izvorni naslov toga zakonika običajnog prava (»običajno pravo, koje je važilo u zemlji Hrvatskoj od Knina do Nina«) pa su ga zvali: *consuetudini di Zara*.

[22] *. . . e poi vi sono titoli per la prima condition di terra, cioè di fruttiferi, va in conseguenza il titolo dei boschivi, che sono una necessaria appendice dei primi, senza le quali i primi non possono sussistere per il che vi sono nella nostra Stampa le consuetudini antiche di assegnar ad ogni colono tanto boschivo . . .* DAZ, Sv. Dominik, kut. 24, br. 100.

vali dohodak.[23] Tako iskrčene i kulturi privedene površine bile su srazmjerno velike. Pomjeranjem stanovništva, zbog turske okupacije nnutrašnje Dalmacije, došlo je do veće naseljenosti otoka i užeg primorja, gdje se bila održala vlast Venecije, pa se dosta zemlje nanovo iskrčilo i posadilo lozu i maslinu. U samom selu Kukljici na otoku Ugljanu, primjera radi, težaci su iskazivali 397 gonjana (212 ha) iskrčenog šumskog zemljišta.[24] Ali više nego težina dohotka sa već iskrčenih površina, težake je uznemirivala perspektiva novih krčenja, na što ih je nagonila oskudica radne zemlje.

Postojali su međutim mletački opći zakoni, prema kojima su se seoske šume i pašnjaci smatrali državnim vlasništvom na slobodnom uživanju sela, t. zv. *beni comunali*, sve dok netko ne dokaže svoje jače pravo, a jače pravo moglo se dokazati samo crno na bijelom, formalnom ispravom, jer su drugi mletački zakoni isključivali stjecanje stvarnih prava dosjelošću na seoskim šumama i pašnjacima.[25] Dalmatinski gospodari međutim nisu imali u rukama pisanih isprava o svome pravu vlasništva. Oni su se pozivali na običajno pravo i na činjenicu dugotrajnog posjeda. Nije stoga trebalo mnogo. da se u težačkim glavama probudi misao, da su gospodari, zlorabeći svoj povlašteni položaj i njihovo neznanje i siromaštvo, »uzurpirali konstribuciju u vidu dohotka« od iskrčenog šumskog zemljišta, a misao, kad se jednom probudi, više ne miruje. U jednoj predstavci vijeća zadarske vlasteotske općine *(consiglio della comunità)* na vladu iz 1737. tvrdilo se, da je među gospodarima i težacima odavno bilo ne malo sporova po drugim ekonomskim pitanjima, a da su se prvi slučajevi osporavanja prava gospodara na seoske šume i pašnjake pojavili tek 1697.[26] To nije bilo baš sasvim tačno. Tražbeni zahtjevi nekih kaštelanskih i zadarskih sela u tom smislu primjećuju se već od 1650., pa i ranije.[27] Pedeset godina kasnije, oko 1700., težački su zahtjevi bili određeniji i bolje pripremljeni, ali su se postupci u mletačkim magistratima unedogled odugovlačili.

[23] Ibid. br. 1537. Ovo isto običajno pravilo ozakonjeno je u (još neobjavljenom) *Vranskom kmetskom zakoniku (Consuetudini di Urana)* iz god. 1454: 10–0. *Item li terreni, i quali fossero stadi bosco anni X continui, ciaschedun li possa laorar et disboscar, e nissuno non li possa dar impazo ne contradir, e debbia dar el quarto et decimo il Vilan che laorarà e desboscarà al suo Patron.*

[24] DAZ, Sv. Dominik, kut. 24, br. 1537.

[25] DAZ, Sv. Dominik, kut. 26, Štampa br. 211, str. 12, 17, 19. – Spisi I-ve austr. vlada., Consultor fiscale, sv: VIII., 109.

[26] DAZ, Ispisi fra Dane Zeca iz Vatikanskog tajnog arhiva, str. 190 Sv. VII., Nunziatura veneta, N°. 191. – Isto tvrdi i G. L. Garagnin, n. dj.

[27] Primjeri: Kaštelanski težaci tužili su 1635. gospodare, što su dali Morlancima iz Zagore, turskim podanicima, pašu u zakup u gajevima njihovih sela i sa tim ograničili njihova prava. DAZ, bibl., *Stampa della città di Traù e LL. CC co. li villici delli Castelli...* str. 18. – Zadarski kanonik Ivan Capić tužio je neke težake iz Lukorana i Sutomišćice, da su iskrčili šumsko zemljište i posadili vinograde, a uprkos prastarom običaju ne daju dohotka – *contro l' inveterato uso e consuetudine*, – iako je on kao vlasnik spreman isplatiti uobičajenu pomoć za sadnju vinograda. DAZ. Spisi gen. prov. Girol. Contarini (1662–64), Knj. II., 327 a t. – DAZ, Sv. Dominik, kut. 26, rbr. 211, Štampa parnice između samostana i sela Sutomišćice g. 1650., str. 23.

U to je juna 1736. obnarodovan proglas Magistrata alle Rason Vecchie[28] s pozivom svima, koji su zahvatili državno zemljište, da se prijave radi zavođenja u državne katastre i radi plaćanja zemljarine.[29] Tko se dobrovoljno prijavi, bit će mu uzurpacija opravdana i zemljarina za prošlo vrijeme oproštena. Proglas je pao kao ugarak u suho lišće u ona sela, koja su bila već načela sporove s gospodarima radi seoskih šuma i pašnjaka, a tako i u druga. U izvještaju, koji će kasnije (marta 1739.) generalni providur Cavalli poslati u Veneciju, kaže, da »sigurno zna, da je najprvi zlokobni primjer Kaštelana podstaknuo i pokrenuo zadarske otočane, koji sada služe za ugled Šibenčanima«, a u već spomenutoj predstavci zadarskog vlasteotskog vijeća stoji: »prvi su ustali težaci na Pašmanu, i to je bila prva iskra kobnog požara, koji je zatim zahvatio Sutomišćicu, proširio se na Iž, Dugi otok i Ugljan i po tom prešao na druge otoke te prijeti, da će proizvesti opću pustoš.«[30]

Saslušavši proglas, težaci su se časa ne časeći skupljali u posobe[31] i donosili zaključke, da se podnesu skupne prijave u ime svih u selu, koji su iskrčili šumsko zemljište, kao i da se upute predstavke sa zahtjevima, da se šume i pašnjaci njihovih sela zavedu u katastre kao državno vlasništvo. Gospodari su, razumije se, podigli prigovore protiv težačkih zahtjeva, pa su se tako otvarale parnice pred Magistratom alle Rason Vecchie i pred Kvarantijom. Budući da je pravna presumpcija bila, da

[28] Magistrato alle Rason Vecchie sklapao je i obnavljao ugovore o zakupu državnih dobara, vodio evidenciju tih dobara i starao se da zakupnina bude naplaćena. *Pratica del foro veneto*, Ed. sec., in Venetia 1751.

[29] Pojam zemljarine *terratico*, ovdje nije značio porez na prihod od zemlje već rentu, koju je vlasnik zemlje dobivao od zakupca po ugovoru ili po običaju, u naturi ili, obično u novcu. Dr. Vladimir Pappafava, *Studie ueber den Theilbau in der Landwirtschaft besonders in Dalmatien*, Innsbruck 1894.

[30] Sr. bilj. 15.

[31] Posoba je stara slavenska riječ, nestala iz našeg živog jezika. Na ruskom glagol *posobit* znači pomoći. Za sve vrijeme mletačke vladavine u Dalmaciji – jer starijih izvora nemamo, – posoba znači seoski zbor i samoupravu sela, što je svakako dolazilo od pojma uzajamne pomoći seljana ili samopomoći sela. Taj naš arhaični termin, usamljen u narodnom govoru, nametnuo se mletačkoj službenoj terminologiji – *possoba*, – iako je postojala zamjena u latinskom i talijanskom jeziku. – Kad bi kraj službenih informacija o težačkom buntovnom pokretu imali barem nešto podataka iz težačke ruke, više bi znali o izvornoj narodnoj demokraciji, koja je, kao što se ipak može vidjeti, skroz prožimala javni život sela. Na posobama, koje su bile izvor i utoka svih zajedničkih poslova, odlučena je uskrata dohodaka; na posobama su težaci polagali zakletvu, da će se uzajamno pomagati i složno ustrajati u borbi za svoja prava; posobe su birale punomoćnike i razne prigodne predstavnike sela; na posobama su vršeni razrezi doprinosa i t. d. Kolebljivcima i izdajicama prijetilo se narodnim sudom: ne će im se dati ukop u seoskom groblju ni pristup na posobe, a ovo je bila teška kazna izopćenja iz seoske zajednice. Progonjenim drugovima pružala se zaštita, davala im se materijalna pomoć, a zatvorenim vodama obavljali su se poljski radovi, ako im je kuća ostala bez radne snage.

U smislu mletačkih propisa o zboru i dogovoru, posoba se mogla sastati samo uz prethodnu prijavu i dozvolu vlasti, kojoj se unaprijed morao pismeno dostaviti dnevni red. Šefovi lokalne vlasti izašiljali su na posobe svoje zastupnike ili su opunomoćivali neko povjerljivo lice u selu da ih zastupa, obično popa, i da ih izvijesti o toku i ishodu posobe.

su seoske šume i pašnjaci državno vlasništvo, gospodari su u parnicama bili u težem položaju, jer oni su morali dokazivati svoje jače pravo, i to, kao što smo vidjeli, samo ispravama, kojih nisu imali.

Na težake na »staroj stečevini« nisu mogli a da ne utječu agrarni odnosi u unutrašnjoj Dalmaciji na »novoj i najnovijoj stečevini«, *nuovo e nuovissimo acquisto*. Tu je sva agrarna površina bez izuzetka bila u vlasništvu Republike i državna uprava je dodjeljivala zemlju seljacima Morlacima[32] u kvazi koristovno vlasništvo uz obavezu podavanja »đecime« (1/10 svih plodova). Težaci na »staroj stečevini« davali su gospodarima u ime dohotka obično 1/4 ili 1/3 plodova, a ako je težakovo kućište bilo na gospodarevu tlu, ako je bio »sideći kmet«, *colono residente*, davao je još i »darove« ili je plaćao livel u novcu. Republički novi podanici Morlaci, do jučer turska raja, bili su dakle u povoljnijem ekonomskom položaju od starih podanika, prosvjećenijih i vrednijih primoraca i otočana.[33] Taj fakat zauzeo je posebno mjesto u duševnom kompleksu ovih posljednjih i do razdraženosti tjerao njihovu mržnju na gospodare i žudnju, da stresu jaram privatne ovisnosti – *di scuotere ogni giogo della dipendenza privata*.[34]

Osim vrhovnog vlasništva nad čitavom »novom i najnovijom stečevinom«, Republika je tu i tamo imala svojih zemalja i na »staroj stečevini«, do kojih je došla prisvajanjem imovine vlasteoskih općina (»komuna«) i konfiskacijama. Korisnici tih zemalja plaćali su nisku zemljarinu u gotovu, na pr. u Ninu 2 libre[35] po jednom ždrijebu (4 ha

[32] Morlacima, *Morlacchi*, zvali su Mlečići onaj naš hravtski i srpski živalj, koji se pod turskim gospodstvom i poslije njega – u XVI., u XVII. i XVIII. vijeku – iz Bosne naselio u unutrašnjoj Dalmaciji te nošnjom, običajima, dijalektom, patrijarhalnom kulturom i donekle vjerom odudarao od stareničkih primoraca i otočana.

[33] Poučan je slučaj Sukošana u zadarskom primorju. Odbacivanjem Turaka proširio je udut tog sela, jer je Sukošanima dodijeljeno nešto zemlje na »novoj stečevini«. Sukošanci su međutim na »staroj stečevini« bili »sideći kmeti« – *coloni residenti* zadarskog nadbiskupa i bili stoga obavezani prvenstveno obrađivati nadbiskupove zemlje. Ali njima je bilo korisnije obrađivati »novu stečevinu« zato, što je državna »decima« bila snošljivija od nadbiskupova dohotka. Nadbiskup se požalio generalnom providuru, na što je ovaj izdao nalog Sukošancima, da moraju obrađivati nadbiskupove zemlje, jer će im inače oduzeti zemlje na »novoj stečevini«, a nadbiskupu će biti dužni dati *vodo per pien*, što je značilo: pun dohodak po procjeni, kao da je zemlja bila obrađena. DAZ, Spisi gen. prov. Girol. Contarini (1662–64), knj. I., 276 i knj. II., 89.

[34] Tako se izražavala jedna denuncijacija splitskog vlasteoskog vijeća na Državne inkvizitore protiv šoltanskih težaka. DAZ, Katastici, Sign. 66, Terminazioni agrarie et altre.

[35] Za Dalmaciju kovao se novac po prilici 1/3 manje vrijednosti od isteimenog novca u tečaju u Veneciji. 5 mletačkih libara valjalo je 12 dalmatinskih.

Dalmatinska libra dijelila se u 10 gazeta ili u 20 šoldi, a šolad se dijelio u 12 bagatina.

Dalmatinski dukat bio je idealan novac, t. j. nije se kovao niti ga je bilo u opticaju, već je bio samo računski. Računao se 6 libara i 4 šolda.

Jedan mletački cekin (zlatni dukat ili real) valjao je 1736. 22 mletačke libre ili 36 dalmatinskih. V. Lazzari, *Le monete dei possedimenti veneziani di oltremare...* Venezia 1851.

Kupovna moć dalm. libre sredinom XVIII. vijeka vidi se iz ovog primjera: 1 libri-

i 20 a) ili u Šibeniku 6 šoldi po gonjanu (851 m^2) ili na Čiovu 2 gazete po vritu (723 m^2), pa je i ovo pothranjivalo nade težaka, da će svoj položaj izmijeniti u bolje.[36]

Mjereni historijskim mjerilom, ovi težački zahtjevi bili su dalekosežni. Prelaskom vlasništva zemlje u velikim razmjerima, i odjednom, iz privatnih ruku na državu, klasa zemljoradnika bila bi gotovo likvidirana, dok bi se ekonomski položaj težaka znatno izmijenio.[37] Takva promjena nužno bi se odrazila na socijalnu strukturu pokrajine, a sa tim na njenu pozniju historiju.

Na posobama sazvanim povodom navedenog proglasa, nije zaključeno samo da se podnesu prijave na iskrčeno šumsko zemljište i upute zahtjevi, da se seoske šume i pašnjaci zavedu u državne katastre. Tu su doneseni još i zaključci, da se gospodarima uskrate dohoci sa svih zemalja, bez obzira jesu li iskrčeno šumsko zemljište ili nisu, pa neka gospodari ispravama dokazuju svoja prava. Na posobama mora da je ključalo. Težaci su ih održavali bez dozvole i bez prisustva predstavnika vlasti, pa nemamo sačuvanih službenih izvještaja. Trogirski knez je ipak doznao preko konfiđenata, da je na posobi u Kaštel Lukšiću pao povik: »Naći će se Princip povrh Principa!«, ako se ne bude udovoljilo težačkim zahtjevima, što je značilo, da će težaci ići i protiv državne vlasti, ako im bude stala na put.

Uskrata dohodaka bila je silovit udarac po kolonatu, koji je bio temelj društveno–ekonomskog poretka u Dalmaciji onoga doba. Četiri predstavnika zadarskih gospodara, konte Lovre Fondra, dr. Blaž Soppe, konte Juraj Begna i konte Pjero Fanfogna ďali su u uredu providurskog tajništva ovakav biljeg događaju: »... težaci su izvršili nečuvene i besprimjerne promjene u postojećem stanju..... time, što su kažnjivom samovoljom lišili gospodare dohodaka i svakog vlasničkog prava, prisvojivši sve sebi i okrenuvši sve u svoju korist, pošto su pogazili sve božanske i ljudske zakone.....«[38] Četiri zadarska konta zaista nisu pretjerali,

ca (0,47 kg) mesa ili ribe plaćala se 10 šoldi. Sr. Jov. N. Tomić, *Memorijal Frančeska Borelli*, »Spomenik« SAN XLVII., 72. – Malo po padu Mletačke Republike litra vina plaćala se 1,40, a litra ulja 5,70 dalm. libara. Težačka nadnica plaćala se 5 libara. DAZ, Franc. vlad. Tit. XIII., rubr. 1, g. 1807: Izvještaj trogirske općine.

[36] DAZ, Arhivske bilješke, 3. Trogir – Zemljarina.

[37] Kad su 50 godina kasnije (1789/90) Pašmanci ponovno pokrenuli pitanje seoskih šuma i pašnjaka, generalni providur Diedo je u izvještaju Državnim inkvizitorima ovako prikazao posljedice prenošenja seoskih šuma i pašnjaka u državno vlasništvo: *se sia avvalorata la massima che i monti e boschi nei siti sì svegri che svegrati siano rillasciati a condizion di comunali, i villici concentreranno la loro coltura appunto sui monti e boschi e nei siti svegri e svegrati, e quindi o nulla resterà a' padroni d' onde esigere l' artificiossamente riservata dominicale, o se qualche fondo pur rimanesse, lasciandolo in abbandono, diverebbe in breve inutile anzi, cambiando natura, dai coloni sarebbe preteso col titolo di comunali.* Archivio di stato in Venezia (ASV), Inq. di Stato, busta 283, disp. Diendo 15 okt. 1789., cit. po Marino Berengo. – *Problemi econ. – sociali della Dalmazia veneta alla fine del' 700 u* »*Rivista* storica italiana«, a. LXVI.–f. IV., Napoli 1954.

[38] DAZ., Spisi gen. prov. Dan. Dolfina IV. (1735–38), Knj. II., 147 a t.

Uskrata dohodaka bila je skroz protivzakonit, nasilan i revolucionaran čin, koji se nije dao drugčije protumačiti nego kao eksplozija dugo taloženog i trpljenog osjećanja nepravde i kao ekstremni akt kolektivne razdraženosti.

Troma mletačka pravda reagirala je tek godinu dana kasnije, uoči jematve 1737. U Veneciji se stvar tretirala, kao da se radilo o prostim građansko–pravnim slučajevima. Avvogadori di comun[30] izdali su nalog, da se postojeće stanje prava i obaveza između težaka i gospodara ne smije mijenjati, dok se ne završe parnice, koje su u toku, drugim riječima, da se dohoci moraju davati. Avogadorski nalog poslat je u Dalmaciju, da se stavi do znanja jednoj i drugoj strani. Predstavnici zadarskih gospodara pozvati su radi toga u providursko tajništvo i vidjeli smo, što su izjavili. U sela na otocima upućen je knežev glasnik *(comandador pretorio)*, da težacima obnaroduje nalog avogadora. Na povratku sa Iža i Dugog otoka izvijestio je, da je svugdje mrko dočekan, a najgore u Dragovama. Kad se približio selu, povikao je jedan čovjek, koji je bio na straži na jednoj uzvisini, tri puta: *scupitese, che voul dir unitevi*, na što su istrčali ljudi s kosirima, a žene s preslicama i s kamenjem u rukama, dovikujući mu, da je bolje da se vrati, dok je čitav. Kad je stavio službenu kapu na glavu i opomenuo ih, da se izlažu smrtnoj kazni, ako ga napadnu, stišali su se, ali ga ipak nisu pustili u selo, pa im je tu pred selom glasno pročitao nalog avogadora. Kad je svršio, rekli su, da je mogao lijepo ne dolaziti, jer oni ne vjeruju u ono, što je pisano na običnom papiru, već u ono, što je na pergameni, (akti koje je potpisivao dužd, dukale, pisane su na pergameni).[40]

Nalog avogadora ostao je mrtvo i ubrzo zaboravljeno slovo. Težaci nisu ni u toj jematvi dali dohotke gospodarima.

Prazne državne blagajne opredijelile su spočetka vladu u ovom dalmatinskom problemu. Nekad izdašni državni prihodi od pomorstva, trgovine i industrije pali su veoma nisko, a rashodi su rasli, što više je patricijska vladajuća kasta ekonomski i moralno siromašila. U potrazi za prihodima vodila se bolja evidencija državnih dobara i strože vršila naplata prihoda od njih. Pojmljivo je stoga, što su službeni krugovi dobrim okom gledali na zahtjeve težaka i što su fiskalni advokati upućeni, da interveniraju na njihovoj strani u parnicama protiv gospodara.

Zagolicana izgledima u povećanje državnih prihoda, vlada nije uočila društveni i politički domet tih parnica, iako se već 1735. moglo vidjeti, da one svojom širinom izlaze iz građansko–pravnih okvira i da je to ustvari masovni agrarni pokret usmjeren protiv povlaštene ekonomske egzistencije gospodujućih društvenih slojeva u Zadru i Trogiru. Ne

[39] Avvogaria ili Avvogadori di comun bili su važan magistrat u mletačkom državnom sistemu. Sastojao se od tri avogadora, kojima je funkcija trajala 16 mjeseci. Njihova kompetencija bila je široka i raznovrsna, no uglavnom su u nadležnost avogadora spadali poslovi državnog pravobranioštva i zaštite zakonitosti. Po ovoj posljednjoj nadležnosti mogli su intervenirati – *intromissione* – u postupcima pred ma kojim magistratom. Njihovi pismeni akti zvali su se *lettere avvogaresche*. Sr. bilj. 19.

[40] DAZ, Knjige dukala i terminacije, V., 197.

mari, što je to bio prostorno dosta uzak odsjek, jer se za socijalne pokrete uvijek znalo, kako su počeli, ali se nije znalo, kako će svršiti, a već tada se moglo predvidjeti, da bi se za Kaštelanima i zadarskim otočanima mogli povesti težaci u ostaloj Dalmaciji, što su uskoro zaista učinili Šibenčani. Ali vlada nije bila dalekovidna. U drugoj četvrti XVIII. st., na putu fatalne dekadence, mletačka ekonomika, mletačka politika i moral vladajuće kaste bili su pri dnu strmine, niz koju su se kotrljali. Nisu to više bili oni nekadašnji smioni pomorci ni drski osvajači ni poduzetni poslovni ljudi ni mudri državnici, neimari jedne trgovačke imperije.Patricijat je bio iscrvotočen korupcijom i razjedinjen grubim egoizmima i koterijaštvom. Ne može se ipak reći, da nije bilo još pojedinaca dobrog aristokratskog moralnog i državnog kova, ali uzevši u cjelini iz mletačkog patricijata u sredini XVIII. st. nije se dala sastaviti nego slaba vlada i još slabija državna uprava. Otuda zloupotrebe, pometnje i nedosljednosti u politici vlade i u radu državne uprave *gelosie fra i poteri della Veneta aristocrazia . . . dispareri sulle opinioni ed incertezze sul senso delle leggi;* otuda je trebalo da prođu godine, dok je dobila prevagu politika, koja je bila u skladu sa suštinom i formom države, ono što je talijanska politička škola XVII. st. nazvala državnim razlogom – *ragion di Stato*, ili konkretno, dok je u vladi prevladalo shvaćanje, da pokret dalmatinskih težaka ugrožava veća politička dobra Republike, nego što je bila financijska korist, koju je obećavao.

Iako se dakle već u 1735. politički vid problema mogao nazrijeti, ipak je te godine Senat naložio fiskalnim advokatima, da stupe u parnice na strani težaka, a Pien Colleggio je izdao dekret, kojim se ponavljalo i osvježivalo staro pravno načelo, da se seoske šume i pašnjaci smatraju državnim vlasništvom sve dotle, dok netko ne dokaže svoje jače pravo, kao i drugo načelo, da se na državnom dobru ne može steći nikakvo stvarno pravo samim dugotrajnim posjedom, dosjelošću, već jedino nekim formalnim aktom, a to se upravo odnosilo na dalmatinske gospodare, jer oni, kao što znamo, nisu bili u stanju pokazati kakve isprave.

Vidjeli smo, kakav je bio učinak proglasa Magistrata alle Rason Vecchie. Težaci su u jesen 1736. uskratili dohotke gospodarima, a za vladu u Veneciji kao da se baš ništa nije dogodilo. Kraj poznate činjenice, da je u ovo doba prekomjerna i trenutna potreba za novcem bila dominantan motiv vladine politike, kome su se podređivali svi drugi državni interesi, nameće se pitanje: Zašto vlada nije pozvala težake, da uskraćene dohotke predaju državi? U parničkoj polemici gospodari su i taj argumenat iskoristili, optužujući fiskalne advokate, da su, potkupljeni od težaka, »prevarili Boga i Principa.«[41] Ali teško je vjerovati, da su fiskalni advokati mogli zavesti na krivi put i Senat i Sinjoriju i Kvarantiju, ako i tu nije bilo onih, koji su iz ovih ili onih pobuda držali

[41] G. L. Garagnin, n. dj. str. 191, 192.
[42] DAZ, Sv. Dominik, kut. 24, br. 100.

stranu težacima. Ustvari, fiskalni advokati bili su ovdje jarci, koji su ispaštali grijehe Izrajilove, jer se dalmatinska gospoda nisu usudila napasti izravno na korupciju u metropolitanskoj vladajućoj kasti. Težaci su imali pune kese cekina od uskraćenih dohodaka, pa su bez muke mogli kupovati labave patricijske savjesti, koje su im se same nudile i kojima je bilo milije, da uskraćeni dohoci dalmatinskih gospodara, pretopljeni u zlato, teku u njihove škrinje, negoli u državne blagajne.

Više od svega valjala je težacima naklonost generalnog providura Danijela Dolfina IV., koji je upravljao Dalmacijom od oktobra 1735. do novembra 1738. Pod Dolfinovim providurstvom počela je uskrata dohodaka; pod njegovim providurstvom težaci su pokidali uzde i udarili putem, koji će ih odvesti u pobunu protiv vlasti. Dolfin je na licu mjesta nesumnjivo dobro vidio pravi aspekt problema i sve one pojave, koje su ga pratile, ali nije prstom maknuo. Zašto? Od uredskog arhiva Dolfinova nasljednika Cavallija sačuvan je debeo svezak spisa o ovom buntovnom pokretu težaka, a u njegovim spisima jedva se pronašao jedan jedini list o toj stvari.

Pošto je težacima glatko prošla uskrata dohoďaka i oslobodili se ekonomske zavisnosti od gospodara, raspoloženje duhova na selima razvijalo se u znaku odmetništva od vlasti, a Dolfin kao da je namjerno puštao, da stvari idu tim tokom. Riječ je o dopisu trogirskog kneza Zuanne Querinija od 6. augusta 1738.: »... želim Vas podsjetiti na svoje, tužne uspomene, neizvršene naredbe. Kako sam smio očekivati što drugo, ako sam lišen autoriteta i ako moram podnositi i to, da poďanici u Kaštelima naprosto ne slušaju moje naredbe? Više sam puta potanko izvijestio V. E. o njihovoj nepokornosti, o tome kako se po Kaštelima slobodno šeću lica osuđena na progonstvo, kako se tamo krijumčari i kako moram gutati njihovu raspojasanost. Moje molbe na V. E. nisu imale odziva, a ja, naviknut da pognem glavu pred starijim, živim s grižnjom savjesti, koja nije u stanju da se izmiri s mojom delikatnom službom«.

Drugi jedan podatak svjedoči još uvjerljivije o Dolfinovoj naklonosti prema stvari težaka. Kad je kasnije generalni providur Cavalli okrenuo silu vlasti protiv njih, uhapšen je i doveden u tamnicu u Zadar šibenski harambaša Vice Fakčević. U istrazi na pitanje, tko im je zaštitnik u Veneciji, Vice je odgovorio: »Bivši providur Dolfin«. Dolfin je ďakle nastavio da pomaže težacima i onda, kad je vlada okrenula stranicu i kad ga je to moglo skupo stajati.

Pod Dolfinovim providurstvom duhove težaka i gospodara zaokupilo je parničenje. Kako se činilo da će dugotrajne parnice biti napokon privedene kraju, napela je jedna i druga strana sve snage, da izvojuje pobjedu. U selima su se održavale posobe – razumije se, bez dozvole vlasti, – gdje su se podnosili izvještaji o stanju parnicâ i vršili razrezi doprinosa za troškove. Sakupljeni novac slao se u Veneciju punomoćni-

cima, jer je svako selo odnosno grupa sela držala u Veneciji punomoćnike, svoje snalažljive seljane, koji su tamo pomagali advokatima i »hvatali neprijatelje« na cekine, koje su dobivali od kuće.

Gospodari, lišeni dohoďaka, nisu bili u stanju zveckati cekinima. Oni su bacili na vagu visoke veze i svoje pravničke talente. Vlastela su informirala i za svoju stvar predobivala utjecajne patricije, a kler je tražio diplomatske intervencije pape Klementa XII.

Vlastela su imala za prijatelja, ni više ni manje, dužda Alviza Pisani. Pisani je jednom ranije boravio mjesec dana u Zadru u posjeti kod brata Andrije, dalmatinskog providura. Vlastela su ga tada počastila naslovom »zaštitnika Zadra«, a on je obdario crkvu Sv. Šimuna srebrnim kandilom. Kad je izabran za dužda (1735), održalo je vijeće zaďarske vlasteoske općine svečanu sjednicu i sa nje uputilo u Veneciju dva poklisara, konte Tona Fanfognu i konte Jeru Soppe–Papali, da mu čestitaju.[43] No ma koliko bio prijatelj vlasteli, dužd im nije mogao poći – jer takav je bio njegov ustavni položaj, – ako nije imao uza se članove Sinjorije i ako ga ne bi poduprla većina Senata.

Kler se obraćao papi. U jednoj od više peticija na papu, koje je vjerojatno uputio zadarski nadbiskup Zmajević, jer su se brinule o svim crkvenim ďobrima u njegovoj dijecezi, kaže se: »ova se bujica ne će zaustaviti prije nego potopi cijelu pokrajinu i cijelu državu. Njoj može na vrijemu stati na put i spasiti crkvena dobra jedino hitno posredovanje Vaše Svetosti.....«[44] Papa se ustinu založio za dalmatinsku »mrtvu ruku«. G. 1738. predao je papski nuncij u Veneciji notu Sinjoriji. Nuncij je stavio do znanja duždu i Sinjoriji, da je »Njegova Svetost s neizrecivim bolom doznala za do suza ganutljive patnje samostana oba spola i drugih crkvenih ustanova zadarske dijecezе zbog nepravednih zahtjeva, koje su protiv njih podigli težaci.....« zbog čega, nastavlja se u noti, »prijeti opasnost najgorih nereda naročito u samostanima, kako muškim tako ženskim, jer će, ostavši bez sredstava za izdržavanje, koludri i koludrice biti primorani da napuste svoja posvećena skloništa, a lako je uvidjeti, kakvu bi težku sablazan to izazvalo.....« Nuncij moli u papino ime Sinjoriju, da osujeti razvlaštenje samostana i ono zlo, koje »izaziva suze na samu pomisao, da bi se jednoga ďana moglo dogoditi«.[45]

Protiv težaka digla se, eto i ova duhovna velesila. U sklopu drugih faktora papska intervencija imala je nesumnjivo znatnog udjela u radikalnom zaokretu, koji će kasnije izvršiti mletačka vlada.

Spisi iz crkvenih krugova u ovom periodu žestokog parničenja zanimljivi su kao svjedočanstva o duhu, koji je vladao u sakristijama i samostanskim klauzurama. U podnescima laičkih gospodara i njihovih advokata ima i te kako polemičke oštrine, ali su ih sastavci iz pera crkvenih

[43] U. Inchistori, *Memorie e documenti*, Zadar 1890.

[44] DAZ, Sv. Kuzma i Damjan (Rogovo), kut. 7, br. 202.

[45] DAZ, Ispisi fra Dane Zeca iz Vatikanskog tajnog arhiva, Sv. VII., Nunziatura veneta, No. 191.

ljudi nadmašili. U »Informaciji o sporu« iz 1735. piše jedan dominikanac, da bi se »morala napokon uvidjeti velika i grozna besmislica, što se unosi metež u cio jedan grad i cijelu pokrajinu za ljubav četiri težaka bezobraznika i siledžije«, a na završetku bodri lice, kome upućuje informaciju: »... i oštro suzbijte ovaj drski pokušaj prokletih težaka, pa ćemo s pomoću božjom pobijediti«.[46] No ovo je tek uvod u ono, što će godinu ili dvije kasnije napisati on isti ili neki njegov sabrat u »Informaciji OO. Sv. Dominika u Zadru protiv glavara sela Preka i Sutomišćice«. »S ovim se težacima, piše, ne može drukčije (neka se upitaju državni predstavnici, koji su službovali u ovim stranama), jer se ima posla s nasrtljivim divljacima, koji prijete smrću gospodarima, a dogodilo se više puta, da su im i živote uzeli na način, koji je ostao u živoj uspomeni«. Pošto je naveo, kako su se težaci zbog turske najezde prebacili s kopna na otoke, kaže: »S vremenom, pošto je u miru i tišini na otoku nabubrio, sišući krv jadnim gospodarima..... težak je iskoristio svaku priliku, koja mu se pružila, da zarati na gospodare, naročito uzurpacijom, krađom i otimačinom«. Pišući, koludar se zagrijavao i njegov jed je rastao: »Ti sramni i prokleti težaci hvališu se zaslugama za Principa u ratu i u miru. Uistinu nema veće prasadi od njih, a u ratu ne valjaju ni suhu smokvu, već umiju samo pljačkati«. Zatim uvjerava, kako nije istina, da su težaci s otoka besplatno radili na izgradnji zadarskih bedema, jer im je generalni providur Erizzo za to isplatio više od 200.000 libara. »S tim novcem, piše, sada vode rat protiv jadnih redovnika sv. Dominika i uzoholili su se, pa od težaka hoće da postanu gospodari, da potpuno unište kuću božju i sluge božje, ne poštujući ni Boga ni Principa ni gospodare zemalja«. Zalijeće se zatim u duboku prošlost tamo do pobune robova u starome Rimu, da bi onda paradoksom njegova misao postala efikasnija: »Ali ovaj ustanak otočkih težaka protiv gospodara nadmašuje pobunu robova u starom Rimu, jer otočani postupaju s gospodarima kao s robovima ...« Na ovaj paradoks nadostavlja jednu hiperbolu: »Ni Turci kroz 500 godina nisu nanijeli ovolike štete našem jadnom gradu, koliko su mu oni nanijeli tim, što su ga doveli do današnjeg očajnog stanja.....«

Ovakvo raspoloženje gradskog klera dobiva svoju pravu težinu, ako se ima na umu, da je otprilike trećina agrarne površine u gornoj i srednjoj Dalmaciji, koja je bila poprište težačkog pokreta i pobune, bila u vlasništvu crkve, a to znači, da je više hiljada težačkih porodica bilo pod ekonomskom prinudom gospodara sličnih ovim dominikancima.

No drukčije je bilo raspoloženje jednog dijela siromašnog seoskog glagoljaškog klera i »bosanskih fratara«, t. j. fratara bosanske provincije, koji su s narodom (pod Turcima) iz unutrašnjosti došli na primorje. Jedni i drugi težački sinovi, oni su bili uz težake, i to ne kao slučajni pratioci, već kao aktivni pomagači, a mnogi kao savjetnici i organizatori pokreta, zbog čega su im latinska sabraća iz gradova dala pridjevak »kolovođâ seoskih buna« – *capurioni delle guerre rustiche.*

[46] DAZ, Sv. Dominik, kut. 24, br. 100.

Biti uz težake za njih je značilo stupiti u otvorenu borbu s crkvenom hierarhijom, a u kasnijoj fazi izložiti se progonima od strane državne vlasti. Oni su s narodom dijelili poimanje pravde, i to im je davalo snage da prkose intervencijama papskog nuncija u Veneciji, naredbama nadbiskupa Zmajevića i filistarskim vapajima latinske subraće iz gradskih sakristija i samostana.

I u građanstvu bilo je težačkih prijatelja, koji su pomagali pokret. Generalni providur Cavalli pozivao ih je preda se i oštro im prijetio. Nažalost, ne znamo o njima ništa više od toga. Jedina lica, koja su se mogla identifikovati, bili su advokati dr. Dinaričić u Zadru i dr. Dimitrije Kalođera i Lovre Ostoja u Šibeniku.

U Veneciji se najzad ipak znalo, što se događalo u Dalmaciji, ali sve kad se i znalo, vlada nije mogla poduzeti ništa mimo generalnog providura, jer po jednom prećutnom gentlemen's agreementu u patricijskim vrhovima, koji je postao ustavnom praksom, za centralne organe u Veneciji bilo je u svim dalmatinskim poslovima oficijelno mjerodavno mišljenje generalnog providura.

Još za vrijeme Dolfinova providurstva u vladi se počelo misliti na promjenu kursa u Dalmaciji, na ugušivanje težačkog pokreta i na vraćanje stvari u stanje predašnje. Zato je za novog generalnog providura izabran profesionalni oficir Marin Antonio Cavalli. Kad je istekao Dolfinov trogodišnji rok, Cavalli je upućen da povrati red i mir u pokrajini, u kojoj je popustila podanička stega i ozbiljno zabrinjavale posljedice jedne pogrešne politike.

Netom je krajem novembra 1738. stigao u Zadar, Cavalli se vojničkom odsječnošću latio povjerenog mu zadatka. To se vidi iz njegovih 17 izvještaja poslanih u Veneciju od februara 1739. do novembra 1740. Ti izvještaji, koji registriraju činjenice, pa utiske i ocjene mletačkog prokonzula, izvrsna su građa, iako jednostrana, za rekonstrukciju uzbudljivih događaja 1739–1740. godine. Mislimo, da ćemo najbolje udovoljiti historijskoj vrijednosti, ako te događaje prikažemo kroz kompilaciju Cavallijevih izvještaja, izostavivši ili skrativši nebitna mjesta, a uštjedeni prostor ako ispunimo podacima iz dukala, iz rješenja centralnih magistrata i iz akata šefova lokalne vlasti u Zadru, Šibeniku i Trogiru. Na taj način ne će se kvariti izvorne slike društvenih odnošaja i posebno slike ekonomskog i pravnog položaja težaka, njihove moralne i klasne svijesti, kao ni karaktera ni stila mletačke vlasti, istina, ne jedinih, ali mahom glavnih faktora, koji su pravili historiju Dalmacije u XVIII. stoljeću.

Informacije, koje su utjecale na promjenu vladina kursa, došle su sa strane. Bile su to note papskog nuncija, o kojima je prije govoreno, zatim privatne informacije putem prijateljskih veza dalmatinske vlastele

[47] Ibid.

s duždom i mletačkim patricijima. ali su vjerojatno najodlučnije bile povjerljive obavijesti (dobivene *per vie secrete)* Vijeća desetorice i Državnih inkvizitora.[48] Zbog toga je Cavalliju stavljeno u dužnost, da dobro prouči problem i izloži ga u oficijelnoj formi sa svim pojedinostima. Upoznat s onim, što je vlada htjela, on je od prvog trenutka stao na stranu gospodara. Pokret težaka okvalificiran je kao pobuna protiv vlasti i postojećeg društvenog poretka, upotrebljavajući cio buket sinonima, kojima raspolaže talijanski riječnik: *sollevazione, insurrezione, sedizione, enorme disubidienza, criminose direzioni, contumacia arditamente esercitata* i t. d., jer je odmah pri dolasku u Dalmaciju osjetio, da je stao na vruće tlo. Od trogirskog kneza Querinija dobio je, naime, dopis datiran 3. decembra 1738., u kome ovaj moli, da mu se iz nekog obližnjeg garnizona, najbolje sinjskog, stavi na raspoloženje jedna četa draguna za to, »da bi se izbjegla iznenađenja i pokazala čvrstina državne vlasti.....« No još više negoli stanjem koje je zatekao, Cavalli je bio impresioniran prijetećom opasnošću, da se pokret proširi na druge dijelove pokrajine.

Iako su vladi radi opravdanja promjene kursa bili potrebni baš onakvi izvještaji, kakve je slao Cavalli, oni su je zabrinjavali. No ipak je bila suzdržljiva u davanju ovlaštenja providuru protiv težaka. Bilo je tu jamačno nelagodnosti zbog vlastite krivice, što je do tog stanja došlo, a i bojazni, da se prijekim mjerama ne izazove veće zlo, s kojim bi se ostarjela »kraljica mora« s mukom mogla suočiti. Prve instrukcije, koje je Cavalli dobio, bile su, da nastoji naizmjenično blagošću i prijetnjama privoljeti težake da odustanu od svojih zahtjeva i dadu dohotke gospodarima, kao što su ih prije davali. Pošto na taj način nije postignuto ništa, ovlašten je da hapsi kolovođe, a kad ni tako nije išlo, mogao je tek upotrebiti oružanu silu.

U Veneciji se još nije znalo, da je težački pokret zahvatio Šibenik, a među prvim vijestima, koje je Cavalli primio s terena, bile su baš otuda. Premda dopisu šibenskog kneza–kapetana Dominika Pasqualiga od 15. januara 1739., težaci su, ne obaziruči se na njegove opomene ni na stroge propise o zboru i dogovoru, održavali posobe bez prijave i bez odobrenja vlasti. Na posobama raspravljali su o uskrati dohodaka i razrezivali doprinose za troškove parnicâ, koje su mislili započeti s gospodarima, a prošlost Šibenika uči, pisao je Pasqualigo, da se nekontrolirano zborovanje može lako izroditi u krvavu pobunu.

Dobivenu informaciju Cavalli je odmah dostavio vladi u Veneciju.

[48] Dvije između pet najglavnijih – *principalissime* ili *gravissime* – *magistrature:* Pregadi ili Senat, Quarantie, Avvogadori di comun, Consiglio dei X i Inquisitori di Stato. Vijeće desetorice i Državni inkvizitori imali su razne nadležnosti, ali im je najvažnija bila staranje o državnoj sigurnosti. Sr. bilj. 19.

[49] Dr. fra K. Eterović, *Fra Filip Grabovac*, Split 1927, str. 59.

IZVJEŠTAJ BR. 20

Zadar, 2. februara 1739.

»Dok sam razmišljao što da uradim radi izvršenja naloga, koji su mi dati u dukali od 16. januara o. g. u pogledu sporova između ovoga grada (sc. Zadra) i otočkih težaka, a koji sada izgledaju onako, kako sam već izvijestio, stigao mi je dopis šibenskog kneza-kapetana Dominika Pasqualiga. Dopis govori upravo o onim značajnim posljedicama, koje sam predvidio u svom ranijem izvještaju. Da se ovaj pokret i neredi ne bi dalje širili, otpisao sam pomenutom knezu-kapetanu kao u priloženom prijepisu. Neka težaci u onom kraju, prije nego što pođu dalje na putu pobune, budu obaviješteni o mojoj namjeri da ću o njihovim zahtjevima i tužbama rješavati u redovnoj pravosudnoj nadležnosti.«

Drugi po redu Cavallijev izvještaj u ovoj stvari ticao se zadarskih otoka.

IZVJEŠTAJ BR. 26.

Zadar, 1. marta 1739.

»U izvršenju naloga sadržanih u dukali od 16. prošlog januara, da ispitam razloge, zašto težaci na zadarskim otocima idu protiv gradskih staleža, i da ih onda čim potpunije podastrem radi Vaše informacije, pristupam evo tom važnom poslu, pošto sam uznastojao, da do dna upoznam prave uzroke kao i učinke pokreta.....« Cavalli dalje kaže, da se motivi težačkog pokreta osnivaju jedino na proglasu Magistrata alle Rason Vecchie *(l' unico pretesto)*. Pošto je ukratko ponovio smisao proglasa, produžuje:

»Međutim, nekolicina glavnih pokretača i podstrekača, a ne dao Bog da su među njima i njihovi mještani svećenici, umjeli su spretno napuniti uši manje prosvijetljenim seljanima, kao da spomenuti proglas naprosto zabranjuje davanje dohodaka gospodarima.

»Uvjerili su ih, osim toga, ako zatraže »investituru«, na navedene zemlje, da bi mogli izmijeniti sudbinu i stalež, pa od težaka postati gospodari.

»Narod je bio zaveden i svladan ovim zavodljivim savjetom, toliko neodoljivim, koliko može ljudima biti neodoljiva nada, da će do najveće mjere poboljšati svoj položaj...

»Iz takvog njihova protivzakonitog rada proizašlo je međutim, da su građani ostali bez sredstava za život, a jednaka nevolja pogodila je cio svećenički red, samostane i druge crkvene ustanove, pa čak i zaklade za upokoj duša umrlih.

»Pažnje je vrijedna činjenica, da sav novac, koji se iznuđava i prikuplja na zakonom nedozvoljen način, dolazi u ruke nekolicine, koji ga

nemilice troše na advokate i na sudsko osoblje *(persone del Foro)*, a da ovo ne smatra nedostojnim svoga zvanja uzimanje tako obilnih ličnih koristi.

»Uvjerio sam se na osnovu priznanja nekih težaka, da je samo selo Ugljan dosad poslalo svojim punomoćnicima u Veneciju oko 250 cekina, 200 cekina Veli Iž, 50 Mali Iž, 200 Dragove, Brbinj i Savar, a tako po prilici i druga sela, prema veličini, ali nikad iz jednog sela ujedamput nije poslato manje od 50 cekina.

»Taj novac dobiva se prodajom ulja, drveta, sitnog blaga, pozajmicama i na druge načine, a neki se zadužuju, da bi uplatili svoj doprinos. Zanimljivo je, da je dosada u svakom selu deset puta vršen razrez i da su se na to potrošili uskraćeni dohoci pored toga što su u istu svrhu uzeti prihodi i imovina seoskih crkava.

»No poslije svega, iz Venecije je pisao jedan od ugljanskih punomoćnika, da mu se osim poslatih 250 cekina, pošalje još 60, pa će njihova stvar biti povoljno riješena.

»Novac se ubira putem razreza, koji se vrši na seoskim posobama.

»U početku pokreta, dok se još nisu vidjeli njegovi zadnji ciljevi, neke od ovih posoba održane su po odobrenju gradskog kneza. Ali sve druge sazvane su i održane u opreci sa zakonskim propisima, štaviše, gotovo svaki put na buntovan način.

»O tome sam se potpuno osvjedočio, a imam sigurne dokaze, da su se, primjera radi, težaci u Velom Ižu na seoskom zboru zakleli, da ne će jedan drugoga izdati i da će vjerno pomagati zajednički poduhvat.

»Među stvari, koje sam utvrdio, a koje zaslužuju imati ih na umu, ide i ta, da su punomoćnici otočana iz Venecije pisali svojim seljanima, da ne slušaju nikakve naredbe iz Venecije, osim da su od Uzvišenog Senata, a u tom slučaju da ih odmah izvijeste.«

Cavalli sada iznosi, kako država nije nikad imala svog zemljišnog posjeda na Ugljanu, Pašmanu, Ižu i Dugom otoku, već je tu sva zemlja u privatnom vlasništvu građana i gradskih crkvenih ustanova. Ostali zadarski otoci bili su nekad vlasništvo zadarske »komune«. Godine 1409. prešli su u državno vlasništvo, ali su 1639. prodani privatnim licima. Posjedi na gore spomenutim otocima i na užem primorju pripadaju dakle privatnicima i prihodima od njih izdržavaju se stanovnici grada. Njihovi ukupni godišnji prihodi nisu veći od 2.500 dukata. Zbog uskrate dohodaka građani sada nemaju sredstava ni za svoje izdržavanje ni za parničenje. Izvještaj se završava: »Znam sigurno, da je najprvi zlokobni primjer Kaštelana potaknuo i pokrenuo zadarske otočane, a ovi sada služe za uzor Šibenčanima, koji se pripremaju i misle poći njihovim tragom, o čemu sam napomenuo u prethodnom izvještaju br. 20.

»Požar se rasplamsao u najboljem i najvećem dijelu dalmatinskih otoka s izgledom, da će se još više proširiti, pa prijeti opasnost, da se zlo izrodi u otvorenu bunu.

»Ne dao Bog, da se proširi i uzme maha u unutrašnjosti pokrajine.«

Nešto od podataka za ovaj izvještaj dobio je Cavalli zapisničkim preslušanjem Ive Galovića iz Ugljana i Stipe Strgačića iz Velog Iža. (Oni su bili ovlašteni od svojih sela da primaju »karte«, koje su se ticale parnica s gospodarima.) Generalni providur im je učinio neobičnu čast, što ih je lično preslušao po jednoj unaprijed spremljenoj listi od 17 upita. Na upit, tko su kolovode, odgovorili su, da osim redovno izabranih i od vlasti potvrđenih seoskih glavara i suđaca, drugih kolovoda nema. Nema nikakvih podstrekača, jer svi su težaci jednodušni. Nije istina, rekli su, da se itko nagonio prijetnjom, da mu se ne će dati ukop u seoskom groblju, da se ne će više pustiti na posobe, ako se ne pridruži pokretu. Priznali su, da je došla jedna »karta« iz Venecije, koja se nosila od sela do sela i javno čitala, ali ne znaju, tko je čitao, jer u selima nitko ne umije čitati talijanski. Na upit, koji su Ugljanci na Mrtvi dan 1737. išli u Lukoran da »raznose plamen pobune«, pa u Božavu i druga sela, Galović je rekao, da ne zna. Cavalli je htio doznati nešto o »vijećima desetorice« t. j. o odborima od 12 lica, na koje su posobe prenijele svoje ovlasti – *consigli apartati di dodeci convillici li più idonei a sostener il maneggio della commune impresa.* Obojica su rekli, da im o tome nije ništa poznato. Vidjelo se, da su prozreli postavljenu stupicu, da se otkriju »kolovođe i podstrekači«, do čega je Cavalliju bilo mnogo stalo, pa su na ustuk isticali spontanost pokreta.

U izvještaju navedene svote novca poslanog u Veneciju nisu izmišljene. Za Ugljan i Veli Iž onako su iskazali Galović i Strgačić, pa nema razloga ne vjerovati u tačnost i drugih navedenih svota. Kad bi se zbrojilo, što su sva sela poslala, svota bi se popela na više hiljada cekina, što bi u današnjoj valuti iznosilo nekoliko miliona dinara. Cavalli nije dakle bez razloga već u ovom prvom potpunijem izvještaju ukazao na korupciju u Veneciji.

U Šibeniku i okolici stanje je postajalo sve napetije. Pošto se lokalna vlast mrštila zbog toga, što su se održavale posobe bez dozvole, a htjeli su pokazati, da su mirni podanici Principovi, težaci su podnosili po neku molbu za takve dozvole. To su morali, jer tako je bilo propisano, navesti dnevni red posobe. Iz jedne molbe, koju su prikazali Vodičani, vidi se, da su mislili raspravljati o svemu, što su smatrali »nasilno navaljenim teretom, od kojeg jarma hoće da se oslobode«. Pasqualigo je tražio iz Zadra uputstvo, hoće li dozvoliti ili ne će ovu posobu. Cavalli je odgovorio odrečno. Molbe za održavanje posoba odbijene su i drugim selima, a onda su Vodičani s Mandalinjanima i šibenskim varošanima nešto kasnije dobili iz Venecije rješenje Magistrata alle rason vecchie, kojim se nalaže Pasqualigu, da dozvoli održavanje posoba u svim selima »zato, da im se pruži mogućnost, da zakonitim putem ističu svoje tražbine, to prije, što njihovi zahtjevi idu u prilog državnog fiska«. Cavalli, a sa njim i Pasqualigo, radili su nesumnjivo onako, kako je željela vlada, a ovaj visoki magistrat, kao što se vidi, tjerao je po starome. Poslije

promjene vladinih pogleda na pokret dalmatinskih težaka, ovo je bio početak službenih protivrječnosti, koje su dolazile iz Venecije i koje će pothranjivati nade težaka u pobjedu, sve dok nad njim ne buđe proglašena državna nemilost i protiv njih poslata vojska.

Magistrat alle rason vecchie napravio je grdnu nepriliku Pasqualigu. Pod datumom od 17. jula izvijestio je ovaj generalnog providura, da je doznao, kako će oko 1000 ustanika *(di solevati)* doći pred knežev dvor i od njega tražiti izjašnjenje, zašto im nije dozvolio posobe, a eto je viša vlast iz Venecije dozvolila. Pošto je garnizon bio slab i ne bi se mogao oduprijeti tolikoj sili, Pasqualigo kaže, da je pribjegao lukavosti. Pustio je glas, da će u Šibenik doći generalni providur i pod tim izgovorom, tobože radi počasne paljbe, naredio, da se pripremi tvrđavska artiljerija, a izdao je i druge povjerljive zapovijedi radi osiguranja grada i kneževa dvora. Da li zbog glasa o providurovu dolasku ili zbog priprema u garnizonu, Pasqualigo nije znao, ali težaci su odustali od demonstracije u gradu i održali zbor na Danilu, na kojem je bilo prisutno oko 2000 ljudi. Na zboru su razrezali doprinose za troškove, položili zakletvu, da će u borbi složno ustrajati i donijeli razne druge zaključke općeg karaktera. Glavni govornici bili su harambaša iz grada Vice Fakčević, zatim varoški sudac Mijo Vučenović i harambaša Petar Seralić, pa Mijo Jelić, harambaša iz Vrpolja, Bile Turčinov, harambaša iz Vodica, i Jure Mukšić, Jakov Klisović i Pere Grandeš, harambaša, sudac i opunomoćenik iz Mandaline.

Pasqualigo se dakle ozbiljno zabrinuo. Muško zemljoradničko stanovništvo u mletačkoj Dalmaciji, kako ono nastanjeno u selima tako i ono u gradskim predgrađima, od 18 do 50 godina uzrasta, bilo je vojnički organizirano kao krajina i naoružano pod zapovjedništvom svojih harambaša i serđara. Usto, po ocjeni Pasqualigovoj, ondašnji Šibenčani bili su »surove i buntovne ćudi i skloni neposlušnosti«.

Šibenski težaci nisu do ove godine još bili uskratili dohotke gospodarima, ali je, piše Pasqualigo, taj mamac neodoljiv i, što nije bilo, bit će u jematvi, koja dolazi. »Pučki pokreti, nastavlja, po pravilu nikada ne ostaju u umjerenim i zakonitim granicama«. Među težacima »sve više raste mržnja na gospodare, čije posjede hoće da prisvoje« i dovoljno će biti da padne iskra, pa da bukne požar, a u »Šibeniku stvar naročito zabrinjuje zbog toga, što je grad okružen težačkim predgrađima, dok je u samom gradu nastanjeno 300 težačkih porodica, zaraženih duhom ove pobune«. Kao primjer za pouku spominje jednu raniju pučku bunu (valjda onu iz 1510!), kojoj da je palo žrtvom skoro čitavo plemstvo. Jedini lijek, koji se dosada upotrebio, bile su puke riječi, a on misli, da treba pojačati garnizon, jer valja imati na umu, da se »nijedna bitka ne bije s više drskosti, nego bitka za promjenu svog niskog položaja«.

Ne dodavši i ne uzevši ništa ovom obespokojavajućem dopisu iz Šibenika, Cavalli ga je priložio uz svoj izvještaj, koji je upravo bio spremio za Veneciju.

IZVJEŠTAJ BR. 53

Zadar, 13. jula 1739.

»P. S. Upravo sam htio zapečatiti ovaj izvještaj, kad mi stiže priloženi dopis šibenskog kneza kapetana plemenitog Dominika Pasqualiga, koji ne mogu a da ne podastrem ocjeni Javne Zrelosti.

»Dopis sadrži zabrinjavajuće upozorenje o ovom brojnom i buntovnom pokretu na otocima i u bližoj okolici Šibenika.

»Radi se o teškim i važnim stvarima, na koje sam već skrenuo pažnju izvještajima br. 20 i 26, a u pogledu kojih sam još uvijek u iščekivanju Najviših Premudrih Odluka«.

Pasqualigo je počeo hapsiti. Prvi su mu pali u šake Šime Milišin i Mate Jurin. Obojicu je galijom poslao u Zadar. Cavalli je pak potpisao naloge za hapšenje protiv Andrije Landeke, seoskog suca iz Vrpolja, i protiv krapanjskog suca Mate Jurića, ali ni jedan ni drugi nisu uhvaćeni. Jurić je bio u lovu na spužve negdje između Nina i Paga, a Landeka se čuvao u selu. Razlog za hapšenje ove dvojice bio je, što su na zboru na Danilu nagovorili Morlake, da od »decime«, koju daju državi, odbiju sjeme. To je praktički značilo ne dati državi ništa, jer zbog primitivne obrade, Morlaci nisu vađili ni pet puta sjeme. Kako je Landekina i Jurićeva haranga išla izravno na štetu državne blagajne, Cavalli je spremuo i oštro istupio, to prije, što je strepio od širenja pokreta u unutrašnjosti među Morlacima.

Neprijavljeni težački sastanci nisu davali mira Pasqualigu; izazivali su mu predodžbe krvavih nereda, koji bi najzad mogli izbiti. Osim takvih sastanaka u Vrpolju, u Krapnju, Mandalini i Jadrtovcu, u dopisu od 12. augusta spominje nedozvoljeni sastanak brojnih harambaša i sudaca u kući tenenta (starješinski čin u vojnoj krajini) Ive Žilića u Varošu, a po tom zbor kod crkve sv. Lovre u polju. Tu je bio udaren razrez od 10 libara po domaćinstvu za troškove i izabrana četiri punomoćnika, koji će otići u Veneciju: Mijo Vučenović, Martin Vukšić, Izep Zrunović i Frane Franić. U Veneciju će putovati, kako je Pasqualigo doznao, leutom Frane Šandrka iz Prvića. Pošto će na putu vjerojatno svratiti u Zadar, upozorio je Cavallija, da bi se u Zadru mogli zaustaviti i uhapsiti. Na zboru je javno iskazana simpatija progonjenom Andriji Landeki, data mu pomoć u novcu i obećano, da će ga svi štititi i pomagati.

Na čelu pokreta, kao što se vidi i kao što će se u nastavku još bolje vidjeti, bili su redovno izabrani i od vlasti potvrđeni seoski glavari: harambaše, kapitani i suci. U izvještaju, što ga je 14. decembra 1739. uputio Državnim inkvizitorima u Veneciju, Pasqualigo je optužio serđara Simonića, da i on »bez rezerve, bez ustručavanja i, treba reći, bez straha podstrekava i pruža pomoć pučkoj pobuni«. Znači, da se digao cio narod sa svojom samoupravnom i vojnom organizacijom, tako da državna vlast na selu nije više funkcionirala, jer su se njeni izvršni organi, u službi naroda, koji je otkazao poslušnost, okrenuli protiv nje.

Cavalli, koji je dobro vidio kakvo je raspoloženje duhova, nije ništa uobražavao u pogledu zadarskih otočana i Kaštelana. Unaprijed je znao, da gospodari ne će ni ove godine dobiti dohotka. Situacija će dakle ostati, kakva je bila, ali ako Šibeničani uskrate dohotke, to će biti pogoršanje situacije, a to je htio spriječiti.

IZVJEŠTAJ BR. 62.

Zadar, 14. augusta 1739.

Cavalli izvještava, da će u vezi s uputstvima primljenim u dukali od 20. jula poći u Šibenik, jer »ponašanje tamošnjih težaka postaje sve više nepopustljivo i buntovno«. S obzirom na prirodu posla zbog kojega ide, piše on, generalni providur bi se morao pojaviti u Šibeniku s većom oružanom pratnjom, da napravi snažniji utisak, a on nema na raspoloženju nego jednu galiju. No kako bilo, otići će, kamo ga dužnost zove, pa nastavlja:

»Tamošnji težaci otvoreno preziru zakone i autoritet kneza–kapetana, koji je razborito, u smislu mojih preporuka, naizmjenično blagim načinom te strogošću i prijetnjama nastojao, da ih privede poslušnosti i pokornosti, uvjeravajući ih, po mojoj naredbi, da ni u kom slučaju ne će biti zatvorena vrata njihovim žalbama na Javnu Pravdu, koja je na zakonu osnovana i za svakoga jednaka.

»Ali usprkos svemu, oni su buntovno nastavili s održavanjem neprijavljenih posoba.

»Mislio sam, da će ih otrijezniti hapšenje dvojice glavnih podstrekača sa šibenskih otoka, gdje se bila već počela uskraćivati crkvena desetina. Učinak je bio sasvim suprotan. . .

»Na posljednjoj posobi riješili su, da upute u Veneciju četiri, može se reći, kolovođe i začetnika pokreta i nereda u tom kraju. Njihova imena upisana su u priloženoj bilješci. Otputovali su kriomice, kako sam izvješten, bez putnih isprava, ali snabdjeveni novcem, pa će se u Veneciji udružiti s drugima, od kojih najvjerojatnije dolazi podbađanje i podstrekivanje.«

Cavalli sada govori od podstrekačima iz reda pravosudnog osoblja u Veneciji. Takvih ima i u Zadru, pa ih je pozvao i »strogo opomenuo, kako to iziskuje ozbiljnost posla i eventualne posljedice.«

Zadarski nadbiskup Zmajević jedan je od onih, koji huškaju generalnog providura protiv težaka. Cavalli prilaže izvještaju nadbiskupovu molbu: »Prilažem također molbu Mons. nadbiskupa Zmajevića, pa će Vaše Ekscelencije iz pera uvaženog i zaslužnog Prelata bolje upoznati štetne učinke, koje izazivaju samovoljni postupci težaka«.

Ako i kada sredi stvari u Šibeniku, Cavalli piše, da će koristiti pogodno godišnje doba za uobičajeni obilazak unutrašnje Pokrajine, pored ostalog, i zbog ovog razloga:

»Kako su na bučnom zboru, koji su Šibenčani održali na Danilu, o čemu govori moj izvještaj br. 53, učestovali i seljaci iz susjednih kotareva, ovima je tu bilo preporučeno, da ne daju »decimu«. Preporuka je, kako mi se čini, pala na ploďno tlo. Stajat će mi na srcu, da na putu bez oklijevanja i brižljivo potarem taj štetni i sablažnjivi usjev«.

U Šibeniku se Cavalli zadržao pet ďana, od 19. do 24. augusta.

Nije se iskrcao, već je ostao u luci na providurskoj galiji.[50] Cilj njegova dolaska sastojao se u jednom: pohapsiti kolovođe i obezglaviti na taj način težake. Od Pasqualiga nije tražio drugo, nego da mu dostavi popis kolovođa i napose imena onih najutjecajnijih, koje bi bilo dobro odmah uhapsiti i odvesti. U dopisu od 20. augusta ovaj ga obavještava, da se posobe i dalje ilegalno održavaju, a onďa više govori o »vijećima desetorice« u selima. Za Cavallija nije to bilo novo, jer su takvi odbori još ranije osnovani na zadarskim otocima. U istom dopisu Pasqualigo ga je još obavijestio, da neki fratri, težački srodnici, huškaju i unose nemir u duhove, i naposljetku, što je od svega najgore, da se po selima naglas govori, da ne treba slušati generalnog providura ni kneza–kapetana ni bojati ih se, jer će sporovi s gospoďarima biti povoljno riješeni u Veneciji.

Pasqualigo je spremio Cavalliju popis 39 kolovođa iz svih sela, i uz taj, drugi popis dvanaestorice najutjecajnijih, »koji bi se mogli uhapsiti«: iz grada tenente Ive Belamarić, iz Varoša tenente Ive Žilić, sudac Mijo Vučenović i harambaša Patar Seralić, iz Mandaline sudac Pere Grandeš i Jakov Klisović, iz Vrpolja alfir Ante Petković, iz Krapnja sudac Petar Baščelov, iz Vodica harambaša Ante Turčinov, iz Prvića harambaša Nikola Grubeljić i Mate Šušnić reč. Štampalija, pa iz Doca tenente Mudinović. Za svakoga je Cavalli vlastoručno potpisao poziv, da se smjesta prijavi njemu na galiji. Naknadno su dodana još imena harambaše Ive Manenice iz Varoša i suca Andrije Landeke iz Vrpolja.

Od 14 pozvanih sedmorica su se odazvala: Belamarić, Žilić, Vučenović, Seralić, Petković i Turčinov (sedmi se nije mogao indetifikovati). Netom su stupili na galiju, Cavalli ih je dao okovati i bacati pod palubu. Pošto ostale nije dočekao, a nije imao sile da ih pohvata, digao je sidro i vratio se u Zadar.

Prije nego će krenuti, datirao je »Di gallea generalizia, porto di Sebenico, 23. agosto 1739«. dugu naredbu, punu zabrana i prijetnji. Započeo je: »Otvoreni prijestupi i skandalozna raspojasanost, koja je zavladala u nekim kopnenim kotarevima i na otocima, usprkos zakonima.....« a završio nalogom seoskim župnicima, da »u svetačni ďan, kad je najviše naroda na okupu u crkvama, prevedu na hrvatski jezik i obnaroduju

[50] Dalmatinskom generalnom providuru stajala je na ličnom raspoloženju jedna galija, *gallea generalizia*, za službena putovanja po pokrajini Ta putovanja providur je morao redovno obavljati. Sa njim je išao tajnik, kančeliri i drugo uredsko osoblje, pa je providur uredovao na putu, kao da je u svojoj rezidenciji u Zadru.

ovu naredbu«. Osim što je ponovio i pooštrio ranija ograničenja zbora i dogovora, zabranio upućivanje izaslanika u Veneciju bez odobrenja providurstva, zabranio razreze doprinosa bez privole kneza–kapetana, zabranio »vijeća desetorice«, naredio, da se gospodarima moraju davati dohoci i t. d., Cavalli je žestoko napao na »podstrekače i kolovođe« uprijevši prstom naročito u seoske časnike i popove i fratre te na kraju ohrabrio denuncijante: »u cilju da se prijestupi čim lakše otkriju i likvidiraju, imena dostavljača će se držati u tajnosti«.[51] Po povratku u Zadar, Cavalli je izvijestio vladu, da se situacija u Šibeniku, po njegovu mišljenju, veoma pogoršala.

IZVJEŠTAJ BR. 65.

Zadar, 25. augusta 1739.

»Težaci održavaju posobe kad god im se svidi, ne pitajući dozvolu od kneza–kapetana uz otvoreni prezir zakona, a svojim skupovima pridaju takav značaj, da ih više i ne zovu posobama nego vijećima *(consigli)*.

»Smatraju, da su na neki način na to ovlašteni aktom Preuzvišenog Magistrata alle rason vecchie od 3. juna, koji je izdan na molbu tamošnja tri sela, a koji u prijepisu prilažem. Istina je, akt nalaže knezu–kapetanu, da im dozvoli održavanje posoba, ali on ima pravo da bude upoznat sa svrhom svakoga skupa. Težaci su međutim, zaobilazeći taj zakonski propis, održali veliki broj posoba.

»Nisu se ograničili na to, što su izabrali punomoćnike, koje će poslati u Veneciju, već su donijeli i druge zaključke pravnog značaja: zaključili su, da uskrate dohotke gospodarima zemalja, koje su dosad davali.

»Nema nikakve sumnje, da su skupovi održani u buntovnom duhu. Pored drugih bezakonja, zaprijetili su smrću nekim pudarima, ako se usude obavljati službu, jer da gospodari nemaju pravo postavljati pudare, nego težaci, iako je prastari običaj, da ih postavljaju gospodari.

»Utvrdio sam, da ovi njihovi postupci ne proizlaze iz općih seoskih skupova, nego su osnovali odbore od deset ili dvadeset lica iz sela, čiji izbor zavisi od samih seoskih glavara odnosno od harambaša, i te odbore zovu svojim Vijećima desetorice.

»Ti odbori drže skoro despotsku vlast, vrše razreze doprinosa, obrazuju sudove, koji osuđuju i oslabađaju, i izdaju sve naredbe, koje se tiču sela«.

Pošto je naveo, da je sedmoricu uhapsio i doveo u Zadar u zatvor, kao i da je pozvao preda se i oštro opomenuo neke građane, koji iz koristoljublja daju težacima naopake savjete, Cavalli je završio izvještaj: »Da bi svojim odlukama dao veću krepost i uvjerljiviji smisao, uputio sam tamo radi pojačanja jednu četu Talijana i ostavio jednu galeotu na raspoloženju knezu–kapetanu, a nisam mogao učiniti više, jer nemam raspoloživih ratnih brodova. . . . . .«

[51] DAZ, Spisi zad. kneza B. Soderini (1738–40), Sv. II., 293 i sl.

Uskoro je Cavalli dobio dukalu datiranu 3. septembra 1739. U dukali mu dužd saopćava, da je Senat odobrio njegovu naredbu, odobrio izvršena hapšenja, odobrio mu, što je pojačao šibenski garnizon, kao i sve drugo, što je poduzeo protiv Šibenčana.

Uzdajući se u povoljne vijesti iz Venecije, težaci su stali izbjegavati sukobe s providurom i sa knezom-kapetanom. Sad su podnosili uredno sastavljene molbe za dozvole posoba s navođenjem dnevnog reda. Svi ti dnevni redovi za sva sela bili su istovetni, što nije ostavljalo sumnju, da je organizacija pokreta u Šibeniku, i poslije hapšenja glavnih kolovoda, ostala netaknuta. Cavalli je zaista uspio da njihovim hapšenjem pred jematvu osujeti uskratu dohotka, ali duh otpora i borbenost težaka nisu bili slomljeni. Među tačkama dnevnog reda bile su i ovakve: »Oslobođenje starješina, koji su nevini zatvoreni radi dobra naših sela i skupljanje dobrovoljnih, a ne prisilnih doprinosa u njihovu korist«, zatim: »Izbor parničkih punomoćnika radi zastupanja naših pravednih i istinitih prava pred bilo kojim sudom«, i treća tačka: »Podnošenje prijava povodom proglasa Magistrata alle Rason Vecchie u pogledu državnog zemljišta, jer naša je dužnost da obznanimo Njegovu Prevedrost, a gospodari neka se brane, podnoseći dokaze svojih prava«.

Čim je od Pasqualiga dobio prvi od ovih dnvenih redova, Cavalli ga je poslao u Veneciju. Vjernim prikazivanjem stanja on je pravdao potrebu, da mu se dadu šira ovlaštenja i nova vojna pojačanja. No isto je tako nastojao, da na vladu prenese uvjerenje, da iz Venecije dolaze ohrabrenja težacima i da u Veneciji treba nešto poduzeti.

IZVJEŠTAJ BR. 69.

Zadar, 6. septembra 1739.

»Mjere koje sam poduzeo u Šibeniku, nisu imale pravog uspjeha, što se vidi iz ponašanja tamošnjih težaka.

Istina je, da se sada pridržavaju naredbe, koju sam izdao, da se za održavanje posobâ mora prethodno zatražiti dozvola uz naznaku svrhe. Ali neka Vaše Preuzvišenosti poklone zrelu pažnju smislu i smjelim idejama, u kojima je sastavljen priloženi dnevni red zatražene posobe, koji mi je dostavio knez-kapetan Dominik Pasqualigo. Opazit ćete, da se ti ljudi još nisu oslobodili nemirnog i buntovnog duha i da su još poneseni mamcem, da se otresu kolonata *(in essi prevale la lusinga di scuotere le conditioni de coloni)*.

Neki misle, a neki u selu ih obmanjuju, da sve ono, što određuje i naređuje generalni providur, nije volja vlade već providurova samovolja i njegova slabost prema privatnim intervencijama.

Izgledalo je ipak, da će ih otrijezniti hapšenje sedmorice kolovoda, koji su u lancima provedeni, da budu na raspoloženju vlasti.

Cavalli piše dalje, da se »na koncu mora doći do zaključka, da se ovaj pokret sa strane podstrekava i pothranjuje«, pa misli, da će trebati

poduzeti djelotvornije mjere, kako bi mu se stalo na kraj. Boji se, da bi se ogriješio o odanost prema domovini, ako ne bi upozorio Senat, da o svemu treba dobro razmisliti, jer vidi »da se (t. j. Dalmacija) sve više uskomešava«.

»Nadam se, završava Cavalli, da će Senat proširiti svoje razmatranje i na pitanje ratnih brodova, kojih providurstvo nema dovoljno na raspoloženju, »jer kad je po zapovijedi iz Venecije morao ići u Šibenik, tamo se mogao pojaviti samo sa jednom galijom i dvije galeote, premda je prilika bila takva, da je iziskivala jaču pratnju«.

Uz pomoć Cavallijevu Pasqualigo je sada uzeo da razgoni »bosanske« fratre iz samostana sv. Lovre u Šibeniku i iz samostana u Prviću i Krapnju. Obratio se provincijalima i nije morao dugo čekati. Fra Filip Milutin gvardijan i župnik u Krapnju, pozvan je od provincijala u Hvar; fra Jure Samaluk premješten je iz Šibenika u Makarsku; vrpoljski župnik fra Paval Stanić otišao je u samostan na Silbi; premješteni su i fra Jure Livić i fra Mate Antičević iz samostana u Prviću.

Krajem septembra vratio se iz Venecije »jedan od glavnih kolovoda pokreta« dolački harambaša Vice Fakčević. Pasqualigo ga je odmah lišio slobode, okovao i predao na galiju soprakomita Parutte, da ga povede u Zadar. Uhvatio je i Andriju Landeku, ali ne zna se, kada ni gdje. Pokušaj da uhvati prvićkog punomoćnika Ivu Rokića, koji se također bio vratio iz Venecije, nije mu pošao za rukom. Krajem novembra uhapsio je Šimu Gojanovića iz Varoša, Miju Ljubetića iz Vrpolja i Ivana Petkovića (čiji otac Ante je već ležao u tamnici), samo zato što su donijeli molbe svojih sela za dozvole posoba. Poslije 40 dana predložio je Cavalliju da ovu trojicu pusti, »jer su dosta odležali u ovoj ljutoj zimi s obzirom na razlog, zašto su u zatvoru«. Napokon, uhapsio je Filipa, sina od ranije zatvorenog harambaše Petra Seralića, pa je i njega poslao u Zadar.[52]

Kad je potkraj godine Cavalli naredio, da se vrati u Zadar galeota, što ju je bio ostavio u Šibeniku »radi obrane ovoga grada i kneza-kapetana protiv pučkog ustanka . . .«, Pasqualigo mu je poslao pesimističan dopis: »Ukratko mogu reći, da nije pomogao ni dolazak Vaše uvažene osobe u ovu luku ni prisustvo ratnog broda ni hapšenje tolikih neposlušnika, da se izbije iz glave ustanika, kao da su poduzete mjere plod privatnih intriga, a ne nužni postupci Javne Budnosti, da se stane na kraj škandaloznim neredima.«

[52] U zapisniku o njegovu preslušavanju od 29. novembra 1739. ovako je dat lični opis ovog otresitog šibenskog težaka: »Čovjek visokog stasa, normalno razvijen, tamno kestenjaste kose i brka, koji mu pokriva cijelu gornju usnu, kaže, da su mu 34 godine, nosi dolamu od crnog sukna, jačermu od modroga sukna, stare benevreke od bijeloga sukna, u pojasu stegnut svitnjakom od ljubičaste vune, u desnoj ruci drži kapicu od crvene čohe s kitama, obuven u opanke, a desna mu je noga vezana lancem.«

Ni vijesti iz Kaštela nisu potkraj 1739. bile vedrije. »Kaštelani su, pisao je početkom oktobra trogirski knez Querini generalnom providuru, stavili nasilje i samovolju iznad zakona, ne obziruć̀i se na Vaš autoritet ni na Vašu naredbu od 23. augusta ... riješeni su, da otmu sve ovim jadnim građanima, crkvama i samostanima ...« Situacija se mučno održavala na duševnom raspoloženju Querinijevu: »Gutam ih toliko i tako krupnih, da i ure određene za odmor provodim u duševnim uzbuđenjima i u ljutnji. Moram priznati, da sam potpuno slomljen«.

Vladin zaokret dobio je početkom 1740. sasvim određenu pravnu i političku osnovicu. Od pravosudnog i policijskog tretiranja problema, prešlo se na njegovo konstitutivno rješavanje zakonodavnim putom. To je bio dekret Senata od 28. januara.[53] Sjetimo se, da je Pien Colleggio 1735., svakako uz suglasnost Senata, još jedared bio potvrdio vis à vis gospodara staro načelo mletačkog prava, da se dugotrajnim posjedom ne može steći nikakvo stvarno pravo na seoskim šumama i pašnjacima, već jedino nekim formalnim pravnim aktom. Sad je Senat, saslušavši visoke pravne forume stao na suprotno gledište, naime, da su zadarski gospoďari više od 400 godina u mirnom posjedu iskrčenih i neiskrčenih seoskih šuma i pašnjaka i da se stoga imaju smatrati zakonitim vlasnicima. Uklonivši na ovaj način sumnje o pravima gospodara zemalja, dekret naređuje, da se stvari imaju vratiti u stanje predašnje (predajući zaboravu sve što je bilo), i to u ono stanje, kakvo je bilo prije proglasa Magistrata alle Rason Vecchie od 1736., s time, što se ukidaju i stavljaju van snage sve naredbe, proglasi i drugi službeni akti istog Magistrata u ovoj stvari«. U nastavku dekret se okreće protiv lica, koja su pomagala stvar težaka: »Pošto je u ovoj izvanredno ozbiljnoj stvari bilo nepravilnih službenih akata i upletanja od strane lica, koja bi se morala držati daleko, a da se stane na kraj škanďalima i dotični podanici ušutkaju, poziva se Vijeće desetorice, da u tajnom postupku primijeni one mjere, koje po svome nahođenju bude smatralo za cjelishodne«.

Prvi dio dekreta ticao se samo zadarskih otoka. U završnom dijelu Senat je stavio u dužnost »mudrom teraferme« (Savio di T. F.)[54] Polu Renieru, da zajedno s kontraditorima Kvarantije prouči kaštelanske i šibenske spise: rezultat neka saopći predsjednicima Kvarantije, a oni će dati smjer suđenju. Sve je to bilo, da se opsjeni prostota, jer unaprijed se znalo, kakav će ishod Renierova proučavanja biti i kakav će pravac suđenju dati predsjednici Kvarantije.

Pored oštrine, bilo je u novom vladinom kursu i smišljene popustljivosti. Ako težaci budu primorani da plate uskraćene dohotke za prošaste godine, ne će se lako umiriti ili, ma šta bilo, ne će biti u stanju

[53] DAZ, bibl. Štampe: *Spazzi del Consiglio Eccell. di 40 al criminal et Decreti del Eccell. Senato in materia delle dominicali della Dalmazia.*

[54] Savio di Terra Ferma, skraćeno Savio di T. F. Bilo ih je pet između 16 »mudrih« u Pien Colleggio (sr. bilj. 8). Birani su na 6 mjeseci. Sr. bilj. 17.

platiti, a vlada će, pružajući oružanu asistenciju gospodarima – ako bude u stanju da je pruži! – ustvari zaratiti protiv težaka. U tom ratu ona je mogla samo izgubiti, i to mnogo izgubiti, a ništa dobiti. Zbog toga je dekret predavao zaboravu sve što je bilo i prošlo, a to je značilo, da se uskraćeni dohoci za prošle godine ne će platiti.

U dukali, kojom je izdao i popratio dekret, dužd je stavio u dužnost generalnom providuru, smatrajući stvar na zadarskim otocima likvidiranom dekretom Senata, da budno motri događaje u Šibeniku i u Kaštelima, da li se izvršava njegova (providurova) naredba od 23. augusta pr. god. o ograničenju zborova i dogovora, i neka o svemu potanko izvijesti. Preporučeno mu je, da lično ode u Šibenik i Trogir te lijepim načinom utječe na smirivanje duhova.

Svoj plan, da hapšenjem kolovoda obezglavi težake, Cavalli je sprovodio također protiv Kaštelana i zadarskih otočana. Najviše se okomio na težačke opunomoćenike u Veneciji. Zatražio je, da se pohvataju i pošalju u Zadar. Od tri Kaštelanca, u Veneciji se našao jedini punomoćnik Kaštel Novoga Frane Krelja reč. Vuletin. Kad je 23. marta 1740. preslušan u Zadru, Vuletin je rekao, da je uhapšen u Veneciji, odakle je poslije pet mjeseci dopraćen u Zadar, a da još ne zna, zašto je zatvoren.

U oktobru 1739., dok je Frane Vuletin ležao u »kamerotu« (u Pozzima) u Veneciji, njegov brat Mate bio je zatvoren u Trogiru, a treći brat đon Mijo u Zadru, na putu za Veneciju. Don Mijo se, izgleda, trenutno izvukao intervencijom konte Pjera Posedarskog, ali se nije smio udaljiti iz Zadra, dok se poslije iz jedne bilješke vidi, da je 28. maja 1740. predan na galiju. Iz Zadra je pisao u Kaštela don Miji Arambašinu, da u Veneciju nije išao, jer se bojao da »više ne bi vidio svoju kuću«.

Na jednom preslušanju Frane je upitan, da li selo išta pomaže zatvorenim kolovođama. Odgovorio je, đa ne zna, da bi išta dalo njihovim porodicama, ali zna, da su njemu uskopani vinogradi i obavljeni drugi poljski radovi.

Punomoćnik Štafilića Martin Dobrić skrivao se neko vrijeme u splitskom Varošu, ali znamo, da je u martu bio u tamnici u Zadru i da je 9. maja predan na galiju. Punomoćnik K. Staroga harambaša Luka Tomković dulje se skrivao. On je tek 13. juna predan na galiju. Tomković je po odluci sela trebao opet ići u Veneciju, ali ga je »bilo strah, da će po nalogu državnih inkvizitora biti uhapšen«. Dok je bio na slobodi, odlazio je u Split, harangirao Splićane protiv gospodara i pozivao ih, da se pridruže pokretu. Na galiju je predan 29. juna Vice Ćurko iz Kaštela Novoga, a 14. septembra don Ante Stude. Don Ante je, čini se, bio pušten, jer ima kasniji Cavallijev nalog od 15. novembra splitskom knezu-kapetanu Frankantoniju Pasqualigu, da ga uhvati i do daljega zadrži.

U junu i julu Cavalli je bio u Splitu. Naredio je, da se u Kaštelima održe posobe i na njima pročitaju dekret Senata i njegov proglas. Svi kućni starješine morali su pristupiti i poimence se obvezati, da će ďati dohotke. Poslije toga, pozvao je preda se na providursku galiju harambaše i suce i vršio pritisak na njih. Zadržao je na galiji pomenutog Ćurka, pa suca K. Novoga Ivana Šimetina i suca K. Staroga Ivana Frletina, ali je ovu dvojicu pustio uz kauciju od 300 reala, koju je položio Toma Šantić.

O gonjenju seoskih punomoćnika i drugih kolovođa na zadarskim otocima nemamo puno podataka. Najviše znamo o don Tomi Strgačiću, župniku u Velom Ižu. Strgačić je bio u Veneciji. Kad je doznao, što mu se sprema, pobjegao je u oktobru 1739. s prvićkim punomoćnikom Ivom Rokićem na braceri paruna Savića iz Tisnoga i sklonio se negdje u Istri, »dok se ne promijene državni inkvizitori«. Ovo je parun Savić u povjerenju kazao svome mještaninu parunu Petru Svačiću, koga je slučajno sreo u Zaďru. Zlo ne sluteći, ovaj je ispričao fra Mati Antičeviću, smatrajući ga prijateljem težaka, jer je zbog toga bio uklonjen iz samostana u Prviću, a fratar je otišao ravno u providursko tajništvo i odao sve, što je čuo. To je bilo u aprilu 1740. Nakon ove denuncijacije, počela je hajka na don Tomu Strgačića po Istri, dok nije uhvaćen u Rovinju i doveden u Zadar na providursku galiju. Strgačić se na saslušanju nije dao svinuti, pa nam se ne čini vjerojatnim, da je drage volje napisao »s galije sa tri lanca na nogama« poruku Ižanima da dadu dohotke, jer stoji činjenica, ďa su se Ižani do kraja opirali naredbama vlade i generalnog providura.

U providurskoj kancelariji prikupljali su se podaci o »kolovođama i podstrekačima«. To su bili iz Iža Frane Bolonjin, parun Jure Banić, parun Petar Draško, parun Šime Vlasanović, Šime Dragić i don Toma Strgačić »glavni vođa i zavodnik druga tri sela, Savra, Brbinja i Dragova«. Jadre Katičić, Jadre Vlahov i Stipe Parica iz Iža »išli su po noći od sela do sela na Dugom otoku i pozivali težake, da uskrate dohotke«. Iz Dragova, Ante Milišin »nagovarao je seljane, da ne ďaju dohotke«. Don Ive Grdović iz Preka, koji već 20 godina boravi u Veneciji, »glavni je začetnik svih sporova između težaka i gospodara u Preku i Sutomišćici«. Ugljanski sudac Šime Šibenčanin, sada punomoćnik u Veneciji, bio je »govornik, koji je išao u razna sela, da ih nagovori da se pridruže pokretu«. Don Šime Delijić iz Ugljana, kome je nadbiskup Zmajević oduzeo parokiju, jer se uvredljivo izražavao o odlukama Kvarantije, sprema se u Veneciju. Punomoćnici Banja Petar Milojević i Jakov Mašić pisali su iz Venecije svojim seljanima, da ne ďaju dohotke »pa makar im se prijetilo lancima i galijom«. Što je bilo ovim ljudima, je li ih Cavalli uspio pohvatati, ništa se ne zna. Sačuvali su se nalozi za hapšenje protiv Jakova Livjanića iz Mrljana, protiv Ante Mašića iz Pašmana, Petra Kraljevića iz Banja, Mihe Perića iz Preka, Mate Matijina iz Sutomišćice i protiv seoskog kapitana Miška

Brižića i Jure Bacalje iz Preka. Samo za ovu posljednju dvojicu se zna, da su dovedeni u Zadar. Brižić je u istrazi kazao, da je u selu obnarodovan providurov proglas, a kad je on seljanima rekao, da treba dati dohotke, zaprijetili su, da će ga kamenovati. Na upit, tko je prijetio, odgovorio je: »Svi, cijelo selo«. Naposljetku se obvezao, da će dati dohotke i druge nagovarati da ih dadu, a tako isto se obavezao i Bacalja, pa su pušteni kućama.

Cavalli je hapsio težake s otoka, kad su poslom dolazili u grad, iako nisu bili kolovođe ni podstrekači, držao ih po nekoliko dana zatvorene, iznudio od njih pismenu obavezu, da će dati dohotke i onda ih puštao.

Pokret na zadarskim otocima bio je još čvrst, ali je tu i tamo bilo skepse i osipanja. U providursko tajništvo došli su predstavnici Dragova, ako se ne varamo, pod utjecajem župnika don Ante Vidučića Tomasovića, te izjavili, da su ove godine dali gospodarima uobičajene »darove« i pismeno obećali, da će ubuduće davati dohotke.

Od početka 1740. pa do pred jematvu, kao što se vidi, Cavalli je lovio i lomio istaknute i obične pojedince, da bi obezglavio pokret i ustrašio težake, ali je poslije svega bio nezadovoljan s onim, što je dotle postigao.

IZVJEŠTAJ BR. 125.

Zadar, 19. septembar 1740.

U dukali od 7. maja 1740. tražilo se iz Venecije izvještaj, kakav je bio učinak dekreta Senata od 28. januara na težake zadarskih otoka.

Cavalli sada izvještava, da treba čekati jematvu, da se vidi stvarni učinak, a dotle izgledalo je, da je dekret dobro djelovao, jer su neki težaci donijeli gospodarima uobičajene »darove«, pa nastavlja:

»Tako bi nesumnjivo i bilo, da nemirni duhovi kolovođâ, poticani od onih, koji njima ravnaju i savjetuju ih, i još više poticani mamcem, da prisvoje ono, što pripada gospodarima, nisu unijeli novu pometnju i zaustavili izvršenje i poštovanje Dekreta.

»Nastojeći brižljivo, uza sve to, da ugušim nepokornosti i prijestupe, našao sam u nekim selima službene akte, koje prilažem, a koje su oni protumačili tako, kao da su u pravu i dalje zadržavati dohotke i potpuno ogoliti gospodare.«

Kad se s puta vratio u Zadar, piše dalje Cavalli, pozvao je preda se neke težake i pošto im je održao predíku i strogo zaprijetio, pristali su da priznaju prava gospodara. »Međutim, neki drugi, i to oni najpokvareniji i najnepokorniji, toliko su se ogromno osmjelili, da su stali strašiti i prijetiti narodnim sudom ovima, ako budu priznali prava gospodara.

»Kraj ovakvog stanja stvari, toliko čudnih i zapetljanih, sâm više ne znam, šta da radim.«

Na završetku Cavalli moli, neka se »o ovoj zamršenoj stvari, koja bi, ne daj Bože, mogla proizvesti fatalne posljedice, dobro razmisli i neka

se pronađu najpogodnija sredstva, a treba razmisliti također i o tome, da stanovnici ovoga grada cvile pritisnuti oskudicom, dok su crkve i nabožne zaklade vrijeđane i zapuštene«.

Poslije ovog pesimističkog izvještaja, Sinjorija je još jedared iznijela pred Senat situaciju u Dalmaciji. Dekret od 28. januara ticao se samo Zadra i zadarskih otoka, a ovaj novi od 1. oktobra 1740. rješavao je problem na isti način za cijelu pokrajinu, čime su se htjeli predusresti slični težački zahtjevi i pokreti i u onim kotarevima, gdje ih još nije bilo.

Iz drugog dekreta vidi se, koje su visoke instance konsultovane u pripremi prijedloga za Senat. Svoje mišljenje dali su pismeno Consultori in jure na osnovu materijala dobivenih od Kvarantije, po tom su Savij del Colleggio saslušali svoga referenta Savio di T. F. Francesca Foscari (naslijedio je Reniera), te pregledali materijale dobivene od dalmatinskih providura s njegovim izvještajima br. 94 i 95. I onda se izašlo pred Senat. U dekretu je Senat ponovio i utvrdio načelo, da je dugotrajan faktični posjed dovoljan, dakle zakonit osnov vlasničkih prava gospodara na zemljama koje bilo vrste. Prema tome, gospodari nisu više bili primorani ispravama dokazivati svoja vlasnička prava, a baš to, t. j. činjenica, što nisu imali dokaznih isprava, bio je glavni adut težaka. Obilazeći od ranije utvrđena načela mletačkog prava, Senat je ovdje jednim izuzetnim zakonom obezbijedio pravni osnov postojećem sistemu zemljišnog vlasništva, a time i osnov parafeudalnom društveno–ekonomskom poretku u Dalmaciji, koji je težačkim pokretom bio na širokom potezu ugrožen.

Dekretu Senata prethodila je odluka Kvarantije od 26. septembra.[56] Kvarantija je kao najviši sud donijela načelnu i za sve pravosudne organe obaveznu odluku, da se imaju obustaviti viseće parnice između dalmatinskih težaka i gospodara zemalja – *ne amplius procedatur*. Ubuduće nijedan magistrat ne će uzimati u rad zahtjeve težaka ove vrste, ako je gospodar u posjedu zemlje od prije proglasa Magistrata alle rason vecchie od 1. juna 1736. ili drukčije: činjenica, što je gospodar do 1. juna 1736. primao dohotke od težaka, dovoljan je osnov njegova prava.

I u ovom dekretu oslovljeno je Vijeće desetorice. Pozvani su usto avvogadori di comun, da se staraju o primjeni dekreta i odluke Kvarantije, što je značilo, da se umiješaju u rad svakog magistrata, koji bi pokušao u sudskom postupku raspravljati sporove između težaka i gospodara po istom osnovu.

Iako je, u situaciji kakva je bila, Cavalli tvrdio, da je upotreba oružane sile jedino uspješno sredstvo protiv težačkog pokreta, Senat mu nije na to dao ovlaštenje. I ovoga puta mu je dužd u popratnoj dukali preporučio neposredan dodir s težacima i ubjeđivanje.

[55] Kao u bilj. 38.
[56] Ibid.

Dekretom Senata od 1. oktobra nije bio učinjen kraj službenim protivrječnostima. U Veneciji je još bilo utjecajnih patricija na odgovornim položajima, koji su oponirali vladi i svojim aktima ulijevali nade težacima i ohrabrivali njihov otpor. Veoma uvaženi senatski odbor Colleggio ďi XX Sávij del Corpo dell' Eccelletissimo Senato donio je 14. oktobra akt u korist pašmanskih težaka u suštoj opreci s dekretom Senata. Zanimljivo je, da su težaci u Dalmaciji znali za ovaj akt, prije nego što je izašao. Težački cekini bili su, eto, jači od straha pred Vijećem desetorice. Senat je, razumije se, poništio taj akt,[57] ali nije bilo tako lako poništiti onaj psihološki učinak, koji je on proizveo u ustreptaloj težačkoj masi.

IZVJEŠTAJ BR. 129.

Zadar, 12. oktobra 1740.

Cavalli se upravo spremao na službeni put po pokrajini, kad su mu stigle »najviše spasonosne odluke Senata«. Odložio je put, jer je uspostava mira u pokrajini razdiranoj nemirima previše važna stvar«. Pozvao je preda se predstavnike oba gradska staleža (t. j. laičkog i eklezijastičkog) kao i predstavnike sela te svima saopćio uvjerenje Senata, da će njegova volja biti poštovana. Predstavnici gospodara obećali su, da će se, kao i uvijek, pokoravati volji Senata, a »seoski časnici su rekli, da će primljene javne zapovijedi prenijeti svojim seljanima.«

»Međutim, u pogledu ovih posljednjih, činjenice su pokazale, da je njihova pokornost bila prividna. Neki su opet došli u Providurstvo i saopćili, da ljudi u njihovim selima traže, da im se izda mandat.[58] Odbio sam tu molbu, jer naprosto ne razumijem, što će im to. Lijepo sam im odgovorio, neka oni privole svoje seljane na pokornost Javnoj Volji s tim, što će ďati dohotke gospodarima, a one, koji ne poslušaju, neka upute na mene.....

»Drugi pak došli su mi reći, da im seljani govore, da će dati dohotke, kad to urade i druga sela.

»Na taj način ovi ljudi produžuju u svojoj upornosti, a to potvrđuje ono, što sam utvrdio, naime, u isto vrijeme, kad je stigla dukala Vaše Prevedrosti s dekretom Senata, stigla su težacima pisma njihovih punomoćnika i ďrugih lica iz Venecije, u kojima ih podbadaju s obećanjem i nadom, uprkos odlukama Vaše Prevedrosti, da će uskoro izaći druge odluke u njihovu korist, a dotle da im pošalju još novaca.

. . . . . .

[57] Ibid.

[58] Mandat je bio akt u redovnom sudskom i upravnom postupku, kojim se po prijedlogu jedne stranke ili ex offo naređivalo, da se nešto učini ili ne učini ili trpi. Ako je podanik, koji je mandatom bio povrijeđen u svojim pravima (ili protustranka u privatnoj stvari) podigao prigovor, nastajao je upravni spor odnosno građanska parnica. Ako nije bilo prigovora, mandat je postajao izvršan.

»Sad se jasno vidi, da je zlo uzelo velikog maha, ali meni su ruke vezane uputstvima datim u spomenutim dukalama, pa mi nije dopušteno prići drugim mjerama u rješavanju ovoga posla. Nadam se, da će mu Javna Mudrost pokloniti novu pažnju i odrediti, kako ću postupiti u slučaju, da težaci produže s tvrdoglavom i škandaloznom upornošću u neposluhu prema javnim zapovijedima kao i u zloporabi Javne Blagosti i Milosti, koje su mi preporučene u dukalama.« Cavallijevo je mišljenje, da je potrebna sila, da se težaci natjeraju na pokornost; kaže, da je odgodio službeni put i prihvatio se posla, da natjera težake u granice zakona, jer je vrijeme jematve, pa se ne smije dozvoliti da gospodari i ove godine ostanu bez dohodaka. On je lično vodio stvar u Zadru, a cjelihodne naloge uputio je u Šibenik i Trogir, ali se boji, da ne će uspjeti. On će ipak čim prije krenuti tamo i poduzeti mjere, kako gospodari ne bi, neki četvrtu, a neki šestu godinu, ostali bez dohodaka.

S obzirom da se pokret u Šibeniku bio dobro rasplamsao, moglo se nadati, da će Šibeničani ove godine početi s uskratom dohodaka. Međutim, lišeni vodstva, bez najuglednijih svojih vođa, koji su čamili okovani na galiji, a kraj sve određenijeg stava vlade protiv njih i kraj sve ljućeg nastupanja generalnog providura, šibenski težaci se nisu usudili da naprave odlučan korak. No ipak nisu kapitulirali. Novi knez–kapetan Badoer izvijestio je kasnije pod datumom od 21. novembra, da nisu napušteni »mutni planovi i pretenzije težaka protiv gospodara ovoga grada«, da se i dalje skupljaju novčani doprinosi po Varošu, a sakupljače da prate predstavnici Doca, Mandaline, Vrpolja, Krapnja, Prvića i Vodica; na put u Veneciju da se spremaju punomoćnici Izep Zrunović reč. Režo iz Vrpolja i Mate Prcanov reč. Pitur iz Vodica.

Osjetivši, koliko će biti oslabljeni, ako Šibenčani popuste, u Šibenik su dolazili izaslanici zadarskih otočana i Kaštelana, da ih osokole, da ustraju u zajedničkoj borbi, ali im nije pošlo za rukom svladati opreznost i neodlučnost Šibenčana, a to je bilo kobno za cio pokret, jer će uskoro kapitulirati Kaštelani pod pritiskom državne sile, koja se na njih oborila, a za njima i zadarski otočani i Šibenčani.

Kako bilo, Cavalli nije bio oduševljen, ali je začas bio zadovoljan situacijom u Šibeniku.

IZVJEŠTAJ BR. 132.

Šibenik, 26. oktobra 1740.

»Napustivši Zadar, gdje sam ostavio neriješeno pitanje između gospodara i otočkih težaka u onom stanju, kako sam imao čast da podastrem u izvještaju br. 129, nalazim se od nazad nekoliko dana u Šibeniku.«

Cavalli kaže, kako Šibenčani nisu dosad uskratili dohotke. »Oni su to bili odlučili po prvi put prošle godine, ali sam uskratu dohodaka

osujetio hitrom intervencijom, uhapšivši nekolicinu najbuntovnijih, kao i naredbom, koju je Vaša Prevedrost odobrila. Oni su i ove godine dali dohotke, iako sa nešto pronevjere i samovoljnih zakidanja.

»Nadam se, da će ubuduće biti pokorniji najvišim odlukama.....

»Ne vjerujem u sklonost Kaštelana, da se pokore. Otuda dobivam vijesti, kako se otvoreno odupiru Javnoj Volji... Sad ću otići tamo, jer mislim, da će moja prisutnost djelovati na promjenu njihova držanja i slomiti njihovu ogromnu drskost....«

IZVJEŠTAJ BR. 135.

Trogir 1. novembra 1740.

Pred polazak iz Šibenika, izvještava Cavalli, dobio je molbu na galiji zatvorenih šibenskih harambaša i još desetorice težaka, koju prilaže.

»Po sadržaju molbe izgleda, da su se urazumili, jer plačnim glasom mole, da se puste i obećavaju, da će biti pokorni i da će izvršavati najviše odluke Vaše Prevedrosti«.

On međutim ne će ništa odlučiti, dok ne čuje, što misli Vlada. Smatrajući, da je ovim postignut velik uspjeh u ugušivanju težačkog pokreta, Cavalli hvali predašnjeg šibenskog kneza–kapetana Pasqualiga. Pasqualigo je »prezreo svirepu ćud onoga naroda i umio da otkrije i omete njegove planove.« On je »zapravo obuzdao šibenske težake onda, kad su htjeli da zapale isti požar odmetništva i pobune, koji je već plamtio na zadarskim otocima i u Kaštelima«.

Usmjerivši krmilo providurske galije prema Trogiru, Cavalli je bio načisto, da ide ususret odlučnim danima. Od časa, kad je pred dvije godine stupio na dalmatinsko tlo, on je tačno procijenio, da su Kaštela najužarenije poprište, iako prostorno manje i po broju težačkog stanovništva slabije od druga dva uznemirena kotara. Zbog toga će kasnije napisati u jednom izvještaju vladi: »Ako se natjeraju na pokornost Kaštelani, smirit će se i Šibenčani i zadarski otočani«. Ali ako ne uspije pokušaj, da se Kaštelani silom pokore, može lako biti, da se pokret proširi i plane cijela pokrajina. Cavalli je bio svijestan, da je sada u Kaštelima bio na kocki krupan državni interes – *eminente oggetto di Stato*, a i njegov lični ugled i karijera.

Netom je stigao u Trogir, pozvao je lokalne upravne i vojne rukovodioce: kneza Marina, kolunela trogirskog kotara Ivana Krstitelja Jüru, zagorskog serdara Ivana Ćuđinu i kaštelanskog governatura Jakova Celio–Cegu, te im podijelio zadatke.[59] Pozvao je zatim preda se pred-

[59] U vrijeme, kad je turško–mletačka granica išla grebenom Kozjaka, kaštelanska krajina imala je svoga guvernatura, a kad su Turci odbačeni, Zagora je uključena u trogirski kotar (*condato*) i dobila svoga serdara. Nad obojicom bio je kolunel cijeloga kotara. Kolunel, serdar i gurvenatur bili su vojni starješine krajine i ujedno viši organi vlasti za seosko stanovništvo, a imali su i neku pravosudnu nadležnost.

stavnike gospodara iz grada i kaštelanske seoske časnike, da im on lično s visine providurskog dostojanstva još jednom saopći volju Senata i vlade.

4. novembra sazvane su po njegovu naredenju posobe u Kaštelima uz prisustvo guvernatura Cege, da se i tu prenese, što Princip hoće i zapovijeda.

Sutradan pozvani su na saslušanje u Trogir suci K. Staroga Ivan Frletin pok. Mate i Visko Katalinić pok. Stipe, suci K. Štafilića Karlo Barat pok. Viska i sudac Milin pok. Mihe, pa harambaša K. Staroga Ante Biluš pok. Viska i suđac K. Novoga Mate Katalinić pok. Mihe. Njihovi iskazi bili su pola drski pola naivni. Frletin je rekao, da težaci govore, da će dati dohotke, ako generalni providur dođe u selo, da im protumači pravi smisao dukalâ. Na opasku kančelira, da se bolje izrazi, rekao je, da težaci traže od providura objašnjenje, zato što u selu nitko ne umije čitati talijanski. Mate Katalinić je rekao, neka im providur kaže, od kojih će zemalja dati dohotke. Poslije saslušanja izvedeni su pred Cavallija. U oči su mu rekli, da težaci ne će dati dohotke, a on ih je poslao ravno na galiju *con li ferri alli piedi*. Ali da bude na liniji vladinih preporuka, da na težake nastoji utjecati ubjedivanjem i prijetjnama, izdao je istog dana mandat na Kaštelane. Pošto je naglasio »čvrstu volju Uzvišenog Senata, da težaci dadu dohotke gospođarima od bilo koje vrste zemalja«, zaprijetio im je najtežom kaznom – državnom nemilošću, u slučaju da produže s otporom, a to je značilo, da će čitava sela biti stavljena van zakona.

Ovaj prvi susret s Kaštelanima bio je zacijelo veoma neugodan namrgođenom duždovu namjesniku, ali je u bici, koju je započeo, ipak izvojevao prvi uspjeh hapšenjem šestorice prvaka, lišivši pobunjeničku masu vođâ u najkritičnijem času.

IZVJEŠTAJ BR. 137.

Trogir, 11. novembra 1740.

Prema izvještaju, što ga je dobio iz Zadra od kneza Antonija Barbara, piše Cavalli, otočki težaci počeli su davati dohotke, ali su u to došli iz Venecije Šime Božić i don Miško Bobić, »koji su im običnim krivim i varljivim pričama utuvili, da ustraju u otporu«, našto je davanje dohodaka obustavljeno. Naredio je, da se spomenuta dvojica uhapse.

»Prešavši u Trogir, nastavlja, uvjerio sam se, da u pogledu ovih težaka, nisu bile neosnovane moje sumnje saopćene Vašoj Prevedrosti u izvještaju br. 132.

»Pošto mi je unaprijed bila poznata njihova drska neposlušnost, uprkos opomenama, koje im je po mom nalogu uputio trogirski knez, odmah sam naredio, da bez odlaganja izađu preda me predstavnici građskih staleža i seoski časnici, pa sam im tu prenio preporuke Uzvišenog Senata, kao što mi je bilo stavljeno u dužnost.

»Kod prvih sam naišao na punu pokornost, a druge sam ukorio i predočio im, koliko će ogromno pogriješiti, ako nastave s iskorišćavanjem Javne Blagosti, koja im je tako vidljivo bila sklona, kao i to, da će svojom tvrdokornošću navući na se državnu nemilost. . . . . .

»Pretvarali su se, kao da je moj govor djelovao na njih; kad su polazili u sela da prenesu moje poruke, kao što sam im naredio, izgledalo je, da su dali razumjeti gospodarima, da mogu doći po dohotke. Ali su činjenice pokazale, da su drukčije mislili, jer su se ljudi, koje su gospodari poslali po dohotke, vratili natovareni porugama.

»Nije mi preostalo drugo nego praviti se, kao da ne vidim tako uvredljivo ponašanje prema Javnoj Vlasti, jer me dekret ne ovlašćuje, da nešto drugo poduzmem. . . . . .

»Pošto su već do ove mjere stigli njihovi zločinački nasnovi, a nisam našao drugog načina, da barem donekle uzmem u zaštitu povrijeđeni državni autoritet, jer su moja ovlaštenja opredijeljena i ograničena, dao sam uhapsiti šest seoskih časnika, koji su imali smjelosti da ponovo izadu preda me i u javnoj audijenciji drsko zaniječu davanje dohodaka.

»Na produženje otpora bodre ih, izgleda, pisma Ivana Krivića iz K. Štafilića, jednog od njihovih punomoćnika u Veneciji. On im poručuje, da se ništa ne boje, poručuje im, štaviše, da pošalju nove svote novca, koje upravo skupljaju, jer da će naposljetku sve biti dobro.

»Isto tako bodri ih nada, u kojoj se uzajamno podržavaju, a koju im ulijevaju njihovi informatori, da će dekret Senata vjerojatno biti povučen, a providur da nema drugih ovlaštenja, da ih na bilo što primora, osim blagih savjeta i ubjeđivanja.

»Starat ću se uostalom, da ih prijetnjama i hapšenjem nekih glavnih kolovođa još držim u kakvoj takvoj uzdržljivosti, ne bi li na taj način spriječio, da nepokornost uzme većeg maha. Uzvišeni Senat, kome stoji na srcu mir u Pokrajini, umjet će zrelo razmisliti, što da se uradi s ljudima, koji su previše zabrazdili i previše opijeni nasladom, što su je okusili uživanjem onoga što pripada gospodarima, te mi naznačiti najpogodniji i najcjelishodniji način, kako ću se unaprijed ravnati.

»Bojim se, da bi zlo moglo uzeti većega maha i da bi se zabluda i sablazan mogle proširiti među Morlake i u drugim kotarevima Pokrajine, jer je nepriznavanje gospodara neodoljiv mamac.

»Ne usuđujem se udubiti se u posljedice: Javna Mudrost umjet će odvagnuti svaku okolnost ovih događaja, a moja je dužnost, da ih hitno, istinito i u pravom svijetlu podastrem Vašoj duboko poštovanoj ocjeni.

»Međutim, dok mi ne budu saopćene dalje namjere Vaše Prevedrosti, nalazim za potrebno da pođem u Split radi raznih važnih poslova i da se pozabavim zanovjetnim slučajem, koji će mi izložiti pomenuti aga, što mi ga je uputio bosanski paša.

»Sobom ću povesti i gore spomenute uhapšene kaštelanske težake, da s njima poslije uradim, što mi bude naredila Vaša Prevedrost«.

Cavalli nije pošao u Split, iako ga je tamo čekao važan diplomatski posao. Bojao se otići iz Trogira u času, kad se napeta situacija približavala svome vrhuncu; ostao je, da lično naređuje mjere protiv Kaštelana i izbliza motri njihovo izvršenje.

14. novembra naredio je kolunelu Jûri, da pođe u Kaštela i digne sve što je pokretno iz kućâ kolovođâ i seoskih časnika, koji su izbjegli, koji nisu u selu, a nisu u zatvoru. O svakoj zapljeni neka sastavi uredan popis i stvari preda na čuvanje guvernaturu.

15. novembra naredio je kolunelu Jûri i guvernaturu Cegi, da smjesta uhapse Ivana Dobrića reč. Biru iz K. Novoga; ako ga ne nađu, neka mu s pandurima posjednu kuću i kućnu čeljad drže pod paskom. Naredio im je također, da uhvate Petra Zburu, Matu Babina starijeg i Pavu Puljasa iz K. Staroga, pa Juru Arbanasa reč. Tarabenu iz K. Štafilića. Splitskom knezu-kapetanu Frankantoniju Pasqualigu naredio je, da uhvati i do daljeg zadrži don Antu Studu. Međutim se don Ante toga dana sâm predao u Trogiru. Bio se sklonio, rekao je, u Split pa u Poljica, da bude daleko od događaja i da se o njemu ne govori.

Jûra i Cega javili su providuru, da je Dobrić među onima, koji su utekli u Split, na što je Cavalli pisao Pasqualigu, da pronađe Dobrića, jer je »veoma važno, da bude uhapšen«. Jûra je također javio providuru, da je pozvao serdara Ćudinu, da hitno sađe u Kaštela sa 50 Morlaka.

Pošto ga vlada još nije ovlastila, da upotrebi oružanu silu, Cavalli do ovoga dana nije doveo vojsku u Kaštela, ni talijansku plaćeničku vojsku iz bližih posađa (Trogir, Split, Klis, Sinj), ni zagorsku krajinu. Mjere, koje su se sastojale u hapšenju pojedinaca, izvršavali su panduri, koje su kolunel, serdar i guvernatur redovno imali na raspolaganju. Tek ovoga dana pozvao je Jûra serdara Ćudinu, da dovede 50 probranih Morlaka iz Zagore.

Položaj, u kome su se našli kolunel Jûra i naročito guvernatur Cega, a i serdar Ćudina, nije bio zavidan. Pobunjeni Kaštelani bili su njihovi ljudi; harambaše su bili njima podčinjeni vojni starješine, a harambaše i seoski suci njima podloženi izvršni organi. Odnos između kolunela, serdara i governatura, kao viših zapovjednika krajine, s jedne, i harambaša i sudaca, s druge strane, bio je vojničko-hijerarhijski, ali i domaćinski. A sad su dovedeni u položaj, da progone svoje suradnike, često prijatelje i kumove, i da vojuju protiv vlastite vojske.

Iako su većina seoskih časnika i kolovođa bili pozatvarani ili su izbjegli iz sela, težaci nisu popuštali. Bilo je ipak pojedinaca, koji su se lomili. Na 16. novembra izdao je Cavalli nekolicini Kaštelana, svakom zasebno, zaštitno pismo *(salvo condotto)*, među drugima, harambaši K. Novoga Tomi Šantiću, harambaši K. Štafilića Grgi Perišinu i Kati ženi Frane Vuletina. S dobivenim zaštitnim pismima imenovani su se mogli slobodno kretati, panduri ni vojska ne će ništa poduzimati

protiv njihovih osoba, domova, porodica i stvari, ali ne smiju pomagati ni dati sklonište odmetnicima, jer će ih u protivnom snaći posljedice, kao da su odmetnici.

Frane Vuletin, koji je više od godine dana čamio u »kamerotu« i na galiji, sasvim je popustio. Napisao je pismo mještanima, razumije se, naručeno od providura, da dadu dohotke. Na 16. novembra ispitivan je u Trogiru župnik K. Novoga don Ivan Krelja, kakav je utisak učinilo u selu Vuletinovo pismo: »Nikakav, odgovorio je. Svi su šutjeli, iako je kolunel pozivao, da se o stvari govori«. Don Ivan je govorio i o pismima, koja su došla iz Venecije od Ivana Krivina. Ta pisma podsjećaju na ime jedne hrabre Kaštelanke. Žene su u težačkom pokretu bile vatrene kao i ljudi, što se vidjelo iz primjera u Dragovama, ali jedino je žensko ime, koje se spominje, kaštelanska djevojka Kate Ćurkova. Njoj je uspjelo prevariti arbanaškog stražara na galiji i doturiti zatvorenom ocu Krivino pismo. Kasnije su je zbog toga zatvorili.

Kakva je situacija sada bila u Kaštelima, vidi se iz Jūrina izvještaja. K. Novi je uporan u uskrati dohotka s iskrčenog šumskog zemljišta, iako se svakog ďana po neki odvoji i pokori. Tako je i u K. Starome, a K. Štafilić je prilično popustio. Onoga dana, kad im je tumačio providurov mandat, nisu htjeli ni da čuju i bili su uporniji nego ikad. K njemu su dolazili seoski časnici i rekli mu, da težaci ne će dati dohotke s iskrčenog šumskog zemljišta.

Na Cavallijevo pitanje, kakve se to grupe težaka kreću noću po selima, Jūra je odgovorio, da je stari običaj, da mladići po noći pjevaju selom. To čine i sada, ali naoružani malim puškama i handžarima, koje nose skrivene ispod kabanica, sigurno radi opreza, jer slute, da bi mogao doploviti neki ratni brod ili doći kakav odred vojske. Na kraju Jūra kaže, da u tri sela ima samo jednog čovjeka, u koga se može pouzdati.

U to je Cavalli dobio od dužďa posebnim brzim brodom novu dukalu. Uzbunjena Cavallijevim izvještajima, Sinjorija je iznijela dalmatinski problem po treći put pred Senat. Senat je 5. novembra izglasao proglas na težake, koji je, preveden na hrvatski i štampan, s popratnom dukalom poslat providuru, da ga obnaroduje gdje treba. Senat hoće i svojim suverenim autoritetom odlučno naređuje, »da težaci dadu ďohotke gospodarima, kao što su ih davali prije proglasa Magistrata alle rason vecchie od 1. juna 1736«. »Ova tvrda i neopoziva odluka Senata, nastavlja proglas, ima se bez kolebanja i bez odlaganja u cijelosti izvršiti: Tko se usprotivi, past će u državnu nemilost. Generalnom providuru u Dalmaciji i Albaniji stavlja se dužnost, da protiv prestupnika primijeni primjerne najteže kazne, kako bi se povratio mir u onoj prevjernoj pokrajini«.[60]

Novost u ovom aktu Senata bila je, što je providur ovlašten, da proglasi državnu nemilost nad renitentnim selima i da pod svaku cijenu uspostavi red i mir, dakle i upotrebom oružane sile.

[60] Kao u bilj. 38.

IZVJEŠTAJ BR. 139.

Trogir, 17. novembra 1740.

Pošto je potvrdio primitak proglasa, Cavalli izvještava:

»Ali eto, hoće sudbina ove Pokrajine, možda jedinog kuta Države Vaših Preuzvišenosti, u kome su se pojavile pobune među podanicima, da ni taj proglas, obnarodovan na način, koji ćete razabrati iz priloženog prijepisa naloga datog kolunelu kotara, nije bio u stanju ugušiti duh pobune.

»Osim mnogih ranijih dokaza pobune, ona se do očiglednosti otkriva u odgovorima, koje su težaci dali na kolunelove energične opomene . . .

»Da se radi o pobuni, potvrđuju također i trojica trogirskih svećenika, koje je revnosni biskup Fonda uputio u sela u nadi, da će kao njihovi rođaci i prijatelji uspjeti, da uvjere težake, u kakvu će se nesreću uvaliti, ako se ne pokore, zapovijedi izdanoj poslije tolike Principove milostive ustrpljivosti prema njihovoj kažnjivoj upornosti . . .

»Ova metoda, ovi pokušaji blagosti i prijetnje, koje sam dosad upotrebio, nisu a ma baš nimalo pomogli, da ih urazumim i natjeram na pokoronst. Naprotiv, ohrabreni dosadašnjim otporom i lukavstvom, stekli su jaku sklonost, duboko uraslu u njihovoj duši, da uskratom dohotka ne priznaju uopće nikakvog gospodara.

»Težaci u K. Novom i K. Starom, drskiji i buntovniji od ostalih, kako u svom dopisu izvještava spomenuti kolunel, odgovorili su cjepidlačarskim izgovorima, da proglas ne govori o seoskom pašnjaku i šumi i da od tih iskrčenih zemalja ne će nikada dati ništa.

»Oni iz K. Štafilića nisu se javno usprotivili, ali svi su izgledi, da će se povesti za prvim dvama selima.

»Pošto je na taj način njihova tvrdoglavost i nepokornost prešla u otvorenu pobunu i, dosljedno tome, u težak zločin protiv Države, preduzeo sam da brzim pokretima prikupim potrebne vojne snage radi kažnjavanja zločina. Primjernom kaznom mislim otkloniti odvratnu sablazan, koja se uvukla u Državu, a naročito u ovu Pokrajinu, gdje žive podanici tako surove ćudi i navika. Ako natjeram na pokornost Kaštelane, vjerujem, da će nastati smirenje i u Zadru i Šibeniku, kamo sam odmah poslao proglas, da se obnaroduje . . .

»Smatram, da će Vašim Preuzvišenostima zasada ovoliko biti dovoljno, da znate, kako se odvijaju ovi ozbiljni događaji, o kojima sam Javnoj Mudrosti već odavno izložio dvoja predvidanja«.

Cavalli je sada krenuo u odlučan napad.

17. novembra pisao je iz Trogira kolunelu Jüri, da pretpostavlja, da je dobio još 50 pandura pored onih, koji su ranije poslati. Naredio mu je, da uz oružanu asistenciju silom uzimlje iz težačkih konoba i ham-

bara plodine i druge stvari za pokriće dohodaka, ako plodina nema; neka bez ustezanja razori i sravni sa zemljom kuće Ivana Dobrića Bire, Petra Zbure, Pave Puljasa i svih časnika, koji nisu kod kuće; neka hapsi svakoga na koga sumnja, da bi mogao biti opasan. Serdaru Ćudini naredio je, da sakupi još 100 najprobranijih Morlaka i na njihovu čelu smjesta pođe u Kaštela; svaki Morlak da bude naoružan puškom i handžarom.

18. novembra izvijestio je Jûra Cavallija, da je stigla galija soprakomita Michielija s talijanskom pješadijom.

19. novembra Jûra se žali na trogirske gospodare, da se slabo brinu, kako će preuzeti dohotke, pa se on mora starati za suđe i za prijevoz.

U K. Novome našao je u kućama samo žene i djecu. Svi muškarci povukli su se pod oružjem u brdo.

Poslije ove informacije, Cavalli je proglasio državnu nemilost nad K. Starim i K. Novim:

»Po naredbi Presvijetlog i Preuzvišenog Gospodina Marina A. Cavalli za Prevedru Mletačku Republiku Generalnog Providura u Dalmaciji i Albaniji stavlja se svima i svakome na znanje i ravnanje.

»Pošto su Kaštelani iz K. Novoga i K. Staroga pali u državnu nemilost zbog golemog i upornog otpora protiv Državne Vlasti, ne smiju se ni u jednom mjestu ove države primiti, trpjeti, ni skloniti, već se naprotiv imaju progoniti i uhvatiti, i to naročito od strane krajinâ odnosnih kotareva, što se ovim strogo stavlja u dužnost svim starješinama, bio to kolunel, harambaša, serdar, seoski sudac ili običan podanik na području dotičnog kotara. Svakome, tko dovede u zatvor i na raspolaganje Njegove Preuzvišenosti nekoga od tih odmetnika, koji bi se zatekao bez zaštitnog pisma, obećaje se nagrada od dva cekina i usto oružje, odjeća, novac i sve drugo, što se nađe pri uhvaćenom odmetniku.

»Ova naredba neka se prenese i oglasi, gdje god treba na znanje i ravnanje svakome, a radi neizostavnog njena izvršenja.

Trogir, 19. novembra 1740.«

Proglas je brzim kuririma poslan šefovima lokalne vlasti Splita, Šibenika, Klisa i Sinja s nalogom, da mu se dade najveći publicitet, da se oglasi u svakom selu i t. d.

20. novembra Cavalli je oštro zamjerio kolunelu Jûri, što radi sporo. Zašto još nije razorena Birina kuća, kao što je naređeno? Vojnici, panduri i Morlaci neka se smjeste po kućama odmetnika i neka se tu hrane. On će poslati još regularne vojske, a Jûra neka pozove nove krajine iz Zagore. Seoskim časnicima, koji se ne nađu kod svojih kuća, neka se kuće sravne sa zemljom.

Jüra mu je na ovo odgovorio, da su u Kaštelima tri »bandire« krajine, a sad će sići i četvrta. Tako će biti mobilizirana cijela trogirska Zagora.

Cavalli je opet insistirao na rušenju kuće Petra Zbure, Bire, Pavla Puljasa i drugih.

Zapovjednik talijanskih trupa Ivan Dominik Asquirini javio je iz Kaštela generalnom providuru, da je vojnike rasporedio po težačkim kućama onako, kako mu je naznačio kolunel Jüra. Zaposjeo je putove, koji vode u brdo, tako da žene ne mogu odnositi hranu odmetnicima. Od prošle noći nekolicina su se predala. Iz Splita su došle još tri čete talijanske vojske. Kuća Petra Zbure bit će danas do temelja razorena. Naoružanih odmetnika u brdu ima 300.

Kad je sastavio vojnu mašinu i stavio je u akciju, Cavalli je poslao izvještaj u Veneciju.

IZVJEŠTAJ BR. 141.

Trogir, 21. novembra 1740.

»Pošto su se pokazali nekorisni pokušaji, da se uvjeravanjem i prijetnjama smiri pobuna u Kaštelima, Kaštelani su, poslije toliko prezira pokazanog prema državnom autoritetu, pošli još i dalje s otporom: uzeli su oružje, zbog čega sam bio prinuđen protiv njih upotrebiti silu.

»Prikupio sam jedinice regularne vojske iz obližnjih posada i mobilizirao usto jedan odred zagorske krajine trogirskog kotara, neprijateljski raspoložene prema Kaštelanima zbog stare mržnje. Netom se ova vojska stavila u pokret u pravcu njihovih sela, Kaštelani su uzdrhtali.

»Manje krivi, Štafilićani su se većinom počeli pokoravati, priznavši dohotke gospodarima, ali se još više zaoštrila pobuna K. Novog i K. Starog, koji su prvi pokrenuli sporove pa onda pobunu.

»Jedinicama krajine zapovijeda kolunel i njihovi redovni starješine, a zapovjedništvo nad talijanskim i »prekomorskim« jedinicama povjerio sam iskusnom i sposobnom oficiru pukovniku konte Asquiriniju, načelniku vojnog štaba providurstva. U zapovjedništvo prekomorskih jedinica odredio sam još i majora Jelića i kapetana konte Šimu Michieli-Vitturi, a za zapovjednika galije kapetana Scuttari, sve oficire veoma pouzdane i sposobne za izvršenje postavljenog zadatka.

»Moja naredba glasi, da se vojnici nastane po kućama pobunjenika, da se tu hrane o njihovu trošku, a dotle, gospodari neka iz kuća uzimlju dohotke saglasno javnim naredbama.

»U isto vrijeme izdao sam proglas, kojim se stavlja do znanja svim podanicima, da je svaki odmetnuti Kaštelanin, koji se nađe bez zaštit-

nog pisma, u državnoj nemilosti, pa je svak dužan da ga uhvati; tko uhvati Kaštelanca i preda u ruke vlasti, dobit će dva cekina nagrade i sve stvari, koje se kod uhvaćenog nađu.

»Naredio sam također, da se sravne sa zemljom kuće suđaca, župana i punomoćnika, zato što su se iznevjerili javnoj službi, koju su obavljali, i stavili se na stranu pobunjenika. Tom poslu odmah se pristupilo.

»Pošto su ustanici pritisnuti sa svih strana, tako da im se ni hrana iz kuće ne može dodavati, i pošto su zaskočeni energičnim mjerama, možemo se nadati, da ćemo ih ubrzo vidjeti podložne i pokorne na raspoloženju Pravde.

»Glavni cilj, koji suđenjem mislim postići, jeste, da primjer oštre kazne, koja će biti izrečena – a za to pripremam inkvizitorijalni proces – da bude zastrašujući te natjera u pamet i one na zadarskim otocima.

»Pronosi se glas, da i oni, poslije objave Previšnje Volje u proglasu, ustraju u uskrati dohodaka, pa dosljedno i u otporu protiv javnih zapovijedi, ali nemam još tačnih vijesti od tamošnjeg kneza.

»Primjerna kazna Kaštelana djelovat će, da se suzbije namisao, koju sam prozreo i kod splitskih varošana, također opterećenih buntovnim sklonostima, te su i oni namjeravali, da se povedu za lošim primjerom i uskrate dohotke gospodarima«.

Kaštelanska pobuna pošla je naglo svome kraju.

21. novembra Cavalli piše pukovniku Asquiriniju: »Najprije treba da se podmire dohoci, zatim da svi polože oružje, a onda da se iz svakog sela uputi po 12 najuglednijih staraca u Trogir, da s konopcem oko vrata padnu ničice pred moje noge u znak bezuslovne predaje. Pošto se Ivan Dobrić u Trogiru predao, neka se prekine s rušenjem njegove kuće.«

Ovo Cavallijevo pismo ukrstilo se s Asquirinijevim izvještajem. Asquirini je javljao, da je novski mali suđac donio izjavu o predaji, potpisanu od svih seljana. Počeo je rušiti Dobrićevu kuću. Zidovi su od kamena, a ovi Morlaci su lijeni. Ni kuća Petra Zbure nije još sasvim srušena, jer su ziđovi tvrdi. Javlja mu, da je došlo još vojske iz Splita. Počeo je rušiti kuću Vicenca Puljasa.

22. novembra javio je Asquirini: Zburina kuća nije još sasvim srušena, a Puljasova je srušena do temelja. Skoro svi težaci su dali dohotke gospodarima. Sabrao je u crkvi Novoseljane i Staroseljane. Svi se kaju... Krajine su se vratile kućama.

Na smirenom poprištu težačke pobune pojavio se opet fratar. Jedan dominikanac iz Trogira nije se mogao uzdržati, a da istoga dana u dugačkom pismu ne opiše sabraći u samostanu sv. Dominika u Zadru paradu poniženja kaštelanskih staraca.[61] Prema njegovu opisu došli su

[61] DAZ, Sv. Dominik, br. 24.

22. novembra u 11 sati u noći brodom iz Kaštela u pratnji pandura, svaki s konopcem oko vrata. Na obali ih je dočekao guvenatur Cega i po njihovoj želji pošao generalnom proviđuru s molbom, da ih odmah primi. Željeli su svakako, da se sve što prije svrši, u noći, skriveno od javnosti, da se trogirska gospoda ne naslađuju, a Cavalli je baš obratno htio najvećim publicitetom i najdubljim njihovim ponižen jem proslaviti svoj trijumf. Primio ih je tek sutradan u 6 sati popodne, a dotle su cio dan s konopcima oko vrata čekali na gradskom trgu, izloženi zluradim progledima i poruzi gospodara. U 6 sati popodne uvedeni su u kneževu palaču i poredani u krug. Tada je ušao Cavalli odjeven u grimizno ruho mletačkog velikodostojnika, ogrnut zlatom izvezenim providurskim plaštom, opasan sabljom, s generalskim štapom u ruci, te stao usred kruga. Poučeni unaprijed, kako će se ponašati, starci su pali ničice. Cavalli je na to upitao oštrim i povišenim tonom tumača majora Jelića: »Tko su ovi ljudi i što hoće?« Tada su starci, a da nisu dizali čela s poda, molećivim glasom odgovarali tko su, te kukajući izjavljivali kajanje i vapili milost. Pošto im je održao govor o milostivom ali strogom Principu, koji krivce kažnjava po zasluzi, Cavali ih je otpustio. Neka zasada iđu svojim kućama, a Senat će odlučiti, kakva će ih kazna stići. Starci su zatim povedeni u katedralu sv. Ivana i tu su na pladanj, koji je držao remeta, položili konopce. Konopci su potom kao trofej obješeni na vidnom mjestu na crkvenom zidu, da vječito podsjećaju gospodu, kako Princip bdije nad njihovim dobrom, a težake opominju, kako svršavaju pobune protiv Principa.

Iz crkve starci su povedeni u providursko tajništvo, gdje su vlastoručno stavili znakove krsta na izjavu, da će ubuduće davati gospodarima dohotke.

Poslije ovoga, Cavalli je naredio, da se vojska vrati u svoje posade i uputio u Veneciju posljednji izvještaj o ovom buntovnom pokretu dalmatinskih težaka.

IZVJEŠTAJ BR. 142.

Trogir, 26. novembra 1740.

Cavalli je u izvještaju potanko opisao kapitulaciju Kaštelana.

»Pošto mi je zaista uspjelo, da ih natjeram na bezuslovnu predaju Javnoj Volji, drago mi je, što to mogu saopćiti i Vašoj Prejasnosti ovim smjernim izvještajem.

. . . . . .

»Oni su također, uime svih drugih pristupili u ured tajništva i u propisanoj formi dali izjave o svojoj pokornosti uz potvrdu obaveze, da će ubuduće davati dohotke . . .«

Cavalli ovdje kaže, da im je dozvolio, da se zasad vrate kućama i čekaju, što će vlada iz Venecije narediti u pogledu njihova kažnjavanja, pa nastavlja:

»Ovako javno pokazano njihovo pokajanje i na ovako svečan način, nadam se, da će osigurati VV.EE. potpuni mir u cijeloj pokrajini, iako se još komešaju splitski varošani i težaci na Čiovu, a ni Šibenčani nisu sasvim smireni. Te pokrete sam uvijek predviđao i upozoravao VV.EE. u svojim ranijim izvještajima.

»Od kneza iz Zadra očekujem vijesti, što se tamo dogodilo poslije obnarodovanja štampanog proglasa Vaše Prevedrosti; nadam se, da su se za ovim primjerom poveli i zadarski otočani.

»U slučaju, da vijesti budu nepovoljne, kad se budem vraćao u Zadar – nakon što obavim poslove, koji me čekaju u Splitu, gdje čujem, da je stigao najavljeni aga s pratnjom od 24 osobe – bacit ću sidro pred nepokornim otocima i ne ću otići, dok ih ne pokorim i natjeram na poslušnost.

»Možemo se nadati, da će se sva mjesta, gdje je bilo pobune, predati i pokoriti, samo ako ovi ljudi ne budu više nalazili u Veneciji osobe, koje ih potiču, upućuju i zaštićuju, jer dokle god bude tko će ih hrabriti i obmanjivati, teško će se odreći želje, da prisvoje ono, što pripada gospodarima.

»Napominjem, kao što sam podastro u prethodnom izvještaju br. 137, da u zatvoru stoje na raspolaganju vlasti Kaštelani, čija imena su popisana na priloženom listiću. Tu mjeru sam poduzeo zato, da ih odvojim od pobunjene mase, a sada molim, da o njima odluči Javna Volja.

»Pošto sam na gore opisan način izvršio Javnu Volju, povukao sam vojsku iz Kaštela i vratio je u odnosne posade . . .«

Šta je bilo sa zatvorenim i okovanim glavarima i kolovođama? Ni u jednom dokumentu s kraja ovih događaja ne vidi se, da bi itko bio osuđen, a da je bilo kakvog krivičnog procesa, kao što je Cavalli nagovijestio, o tome bi ostao trag. Ni u brojnim dokumentima između 1741. i 1797. g., koji se osvrću na događaje od 1736./1740., nema o tome spomena. Jedino mjesto, gdje ima spomena, jest jedna opširna informacija o dalmatinskom agraru, pisana g. 1776., dakle poslije 36 godina.[61a] Tu se kaže, da je pobuna likvidirana teškim kaznama izrečenim protiv nekih glavnih kolovođa – *con la punizione solenne d' alcuni principali ebbe fine la sedizione* . . . No nismo skloni vjerovati ovoj zakašnjeloj informaciji, jer kao što rekosmo, za nju nema druge potvrde. Vjerojatnijim nam se čini, da je vlada sve krivice predala zaboravu, bojeći se da gonjenjem i kažnjavanjem gore razdraži težake

[61a] In materia de terreni della Dalmazia. Informazioni . . . . . Drž. arhiv u Veneciji, Relazioni Rettori, Busta 70.

protiv sebe. Vladi se činilo, da je manje zlo pregorjeti prošle povrede državnog autoriteta, negoli unaprijed izazvati protiv sebe opoziciju težaka, jer prestarjela i umorna Venecija nije voljela uzbuđenja i rizike.

Uporeden sa seljačkim bunama u prošlosti drugih jugoslavenskih i evropskih zemalja, ovaj buntovni težački pokret nije velik događaj te vrste, ali mu se zato ne može odreći značenje u nacionalnoj i napose u našoj domaćoj povijesti. Cilj, kome je težio, bio je revolucionaran, jer je težio za promjenom stoljetnih agrarno-proizvodnih odnošaja i time za promjenom društvenog poretka – *con alterazione alla costituzione della Provincia*, kako će se kasnije izraziti mletački Senat.[62] Ako i nije ništa ispravio u ekonomskom i društvenom položaju težaka – kao što nije ispravila nijedna seljačka buna – on je jače i potpunije od svih dosad poznatih događaja potvrdio, da dalmatinski težaci u ono gluho doba agrarne historije nisu bili rezignirani tupi kmetovi, pomireni s klasnim ugnjetavanjem i eksploatacijom.

Pokret je u početku bio legalan. Ilegalna je bila uskrata dohodaka, koja je glatko prošla. To je težake svakako učvrstilo u iluziji, da su na dobrom putu i da će na miran način doći do cilja. Praktički oni su se uskratom dohodaka oslobodili zavisnosti i eksploatacije od strane gospodara. Trebalo je da se faktično stanje još i pravno utvrdi, o čemu se u nadležnim instancama u Veneciji u redovnom postupku raspravljalo. Težaci dakle nisu imali zašto pribjegavati sili protiv vlasti sve do promjene vladina kursa i dolaska generalnog providura Cavallija. Ni tada nisu imali povoda za aktivnu silu. Na vladine naredbe i na providurove prijetnje oni su odgovorili nepopustljivim pasivnim otporom, koji je prelazio u opće odmetanje od vlasti, a to je bila pobuna, kako su je pravim imenom nazvali odgovorni mletački predstavnici i zato tražili vojna pojačanja.

Jedina promjena, što ju je izazvao ovaj buntovni težački pokret, spadala je u oblast prava. Htjelo se bolje zajamčiti pravni status quo kolonata. Sporovi između težaka i gospodara, u kojima je dolazilo u pitanje vlasničko pravo ovih posljednjih, bili su izuzeti iz pravosudne nadležnosti. O takvoj vrsti sporova nije se više smjelo raspravljati u parničkom postupku – *in via giudiziaria*, već su preneseni u diskrecionu vlast generalnog providura – *via deliberativa*.[63] Taj pravni režim, zaveden odlukom Kvarantije od 26. septembra 1740. u zadarskom, šibenskom i trogirskom kotaru, proširila je praksa pretorskih

[62] DAZ, Lantana, Rješenje mlet. Senata od 31. okt. 1783.

[63] *La troppo delicata materia demandata con peculiare incarico di summarietà alla Carica Primaria in Provincia non ammette ne contestazioni ne condraditori ne Fori di prima instanza.* DAZ, Spisi Sind. inkv., Sv. VIII., 354.

kancelarija na cijelu pokrajinu. Praksa nije proširila samo njegovu prostornu važnost, već je i njegov smisao široko tumačila, kao da su iz pravosudne nadležnosti izuzete sve tražbine težaka protiv gospodara iz agrarnih odnošaja. No dešavalo se, da se o sporovima ove vrste ipak raspravljalo u parničkom postupku. Na takav jedan slučaj Kvarantija je spremno reagirala (1774), poništila je presudu i naredila, da se kazni kančelir, koji je postupak vodio. Na sličan način reagirao je u jednom drugom slučaju Senat (1790).[64]

Drugih promjena u ekonomskom i pravnom sadržaju kolonata nije bilo. Domaći autori agrarno-političkih traktata s kraja XVIII. st. – svi do jednog tumači zemljovlasničkih interesa – nazivali su dekrete Senata od 28. januara i 1. oktobra 1740. zlatnim dekretima – *aurei decreti*,[65] a zajedno s odlukom Kvarantije od 26. septembra 1740. i drugim službenim aktima s njima u vezi, zvali su dalmatinskim agrarnim ustavom – *costituzione agraria nazionale*.[66] Gospodari su imali puno razloga, da tim normativnim aktima dadu takav značaj, jer je njima zaustavljena »ona bujica, koja je prijetila da potopi cijelu pokrajinu«, drugim riječima, bile su spašene njihove ekonomske pozicije i njihov opstanak kao povlaštene društvene klase. Težaci se poslije toga nisu više mogli nadati, da će legalnim putem išta postići, ali ni taj agrarni ustav ni državna sila, koja je iza njega stajala, nisu bili u stanju ugušiti njihove težnje. Kakvi su psihološki odnosi dalje vladali između težaka i gospodara, vidjeli smo iz uvodnog citata konte Radoša. Po Jerolimu Bajamonti, to je bio permanentni rat[67] – rat u sordini. Slične definicije nalazimo i kod drugih autora onoga vremena. Jedan moderni talijanski historičar, koji je u Državnom arhivu u Veneciji proučavao dalmatinske eknomsko-socijalne probleme potkraj XVIII. st., nalazi, da je teško zamisliti zategnutije i olujnije odnošaje između zemljovlasnika i kolona.[68] Od 1740. do 1797. dolazio je niz mjestimičnih provala težačkog nezadovoljstva, koje su primoravale mletačku vlast da intervenira, izazivajući u njenu srcu zebnju, da se ne ponove događaji iz 1739./1740.[69] Senat je morao intervenirati već

[64] DAZ, Lantana, Akt Kvarantije od 31. avg. 1774. – DAZ, Spisi gen. prov. A. Diedo (1790–92), knj. II., 22.

[65] DAZ, Lantana, Informacija od 31. avg. 1789. dr. Grgura Stratico za advokata zad. vlasteoske općine u Veneciji.

[66] DAZ, Spisi franc. vlad. 1807., Tit. XIII., rubr. 1, u pril. pismenom mišljenju Dr. Jerolima Bajamonti.

[67] Dr. Jerolim Bajamonti, *Memoria sull' agricultura in Dalmazia*, Venezia, 1791., str. 19 in f.

[68] Marino Beregno, *Problemi economico-sociali della Dalmazia veneta alla fine del' 700* u »Rivista storica italiana«, a. LXVI–f. IV., Napoli 1954.

[69] ..... *Quindi rendendosi degni di serio reflesso il fermento che tratto va sorgendo ora in una parte ora in un altra di quella Provincia e gli scandalosi tentativi onde con mendicati pretesti sottrarsi a questa obbedinza alle leggi* .... Rj. Senata od 30. marta 1790., DAZ, Spisi A. Diedo, knj. II., 23–23. – Skoro iste izraze nalazimo u rješ. Senata od 6. juna 1792. Ibid., 99a t.

1742. protiv Kaštelana,[70] a 1783. protiv Ižana.[71] Neodređene godine, ali svakako malo iza 1740., šoltanski težaci su otjerali vojsku, koju je protiv njih poslao splitski knez-kapetan i ubili jednog vojnika.[72] G. 1749. morali su izložiti svoj autoritet sindici inkvizitori protiv težaka u ninskom kraju, jer su počeli uskraćivati dohotke gospodarima.[73] G. 1753. dobio je generalni providur Grimani ovlaštenje od Senata, da oštrim mjerama suzbije nov pokušaj uskrate dohodaka. Jedan od tri bivša sindika inkvizitora, koji su upravljali Dalmacijom od 1748. do 1751., Sebastijan Molin, savjetovao je Grimaniju u pismu »Padova, 11. X. 1753.«, da u pitanju dohodaka bude nesmiljen s težacima, jer su uvijek skloni da zapale tu vatru, koja bi mogla zahvatiti cijelu pokrajinu.[73a] G. 1772. hapsio je generalni providur Da Riva pašmanske težake zbog uskrate dohodaka.[74] G. 1774. izdao je Da Riva terminaciju, kojom je pokušavao smiriti napete duhove težaka.[74a] G. 1789./90. na Pašmanu je uskrata dohodaka prerasla u nemire, koje je ugušio generalni providur Diedo.[75] G. 1792. ustali su težaci u Primoštenu i Rogoznici protiv infeudiranog gospodara Vidovića zbog dohodaka.[76] Iste 1792. g. digli su se Šibenčani protiv gospodarâ, zbog čega je bio uhapšen pop Mijo Bevenja i neki njegovi saučesnici te odležali četiri mjeseca zatvora u Veneciji.[77]

U poznatim događajima, koji su se g. 1797. odigravali na ulicama i na trgovima primorskih gradova, glavni akter bile su težačke gomile pokretane hibridnim i u sebi protivrječnim motivima: s jedne strane,

[70] DAZ, Štampe, Spazi del Consiglio Ecc–mo di 40 al criminal e Decreti dell' Ecc–mo Senato in materia delle dominicali di Dalmazia. (bibl.)

[71] DAZ, Lantana, Rješ. mlet. Senata od 31. okt. 1783.

[72] DAZ, Katastri, Sig. 66, Terminazioni agrarie et altre.

[73] Sr. bilj. 63.

[73a] Sr. bilj. 61[a] – Drž. arhiv u Veneciji, Inq. di Stato, Busta 289.

[74] DAZ, Ponte, Sv. V., poz. 4. – Težaci u Tkonu imali su ove godine ludu sreću. Senat je ipak primio njihovu predstavku protiv rogovske opatije radi vlasnosti seoske šume i pašnjaka te ustupio predmet Magistratu dei deputati alla provision del Denaro, da sasluša obje strane i donese rješenje, a ovaj je – »iz razloga, koje ne treba spominjati na ovom mjestu«, piše dr. G. Stratico – usvojio zahtjev težaka. Sr. bilj. 65.

[74a] Sr. F. Luzzatto, *Spigolature giuridico–agrarie* ... u »Archivio storico per la Dalmazia«, XX, 1935, fasc. 118, pp. 451–452.

[75] Archivio di stato in Venezia (ASV), Inq. di Stato, busta 283, disp. Diedo 15 ott.; 14 gen. m. v. 1789; busta 53, disp. Inq. 27 dic. 1790. Cit po M. Berengo, n. dj. – DAZ, sr. bilj. 65. – Zbog njegovih zasluga za grad, vlasteosko općinsko vijeće zadarsko poklonilo je Diedu zlatnu sablju. Tom prilikom je govornik općinskog vijeća rekao, da mu duguju zahvalnost, što je ugušio težačku pobunu (rustica guerra), koja je ugrozila njihovu svojinu i njihov opstanak. A. Benvenuti, *Storia di Zara dal 1409 al 1797*, Milano 1944., str. 178.

[76] ASV, Sen. Rett., filza 465,8 ag. 1793. Cit. po M. Berengo, n. dj. – DAZ, Spisi gen. prov. A. Diedo (1790–92), knj. II., 99 cit.

[77] ASV, Inq. di Stato, busta 284, disp. Diedo 7 sett. 1792, navodi razloge za njihovo hapšenje: *negation delle dominicali, furtive conventicole, suggestion al fermento villico* ... Cit. po M. Berengo, n. dj.

protivjakobinstvom: vjerskom zatucanošću i vjernošću starom režimu, a s druge, klasnom mržnjom i željom da stresu jaram težačke ovisnosti. No dominirali su ovi posljednji motivi, koje su težaci s majčinim mlijekom usisali, kao što je rekao konte Radoš. U Trogiru se tada odigrao posljednji prizor pobune od 1739./1740. Kad su Kaštelani upali u grad, najprije su provalili u skladište oružja, a otale su pošli ravno u crkvu sv. Ivana, skinuli one konopce, što ih je Cavalli prije 57 godina dao objesiti kao trofej i kao simbol poraza i poniženja njihovih djedova, te ih javno na trgu spalili. Potom su došli dani terora. Prije nego će odrubiti glavu »jakobincu« opatu Dragazzo, kaštelanska gomila mu je dobacivala: »Ne ćeš nas više gnjaviti s dohocima!«[78]

Pad mletačke aristokracije shvatili su težaci kao nestanak nepravednih agrarnih zakona. Došlo je vrijeme, da oni pravom jačega diktiraju nove zakone! Vijest o promjeni vlade u Veneciji stigla je u maju, u godišnje doba, kad nije vrijeme za predaju dohodaka, a ipak je prva misao težakâ na to išla. Započela je odmah agitacija. Posljednji duždev namjesnik na stolici dalmatinskog providura Andrija Querini izdao je 10. juna 1797. kratak i oštar proglas, u kome prijeti državnom silom, ako se tko usudi zanijekati prava gospodara i uskratiti dohotke, jer je »sigurnost privatnog vlasništva svetinja pravnog poretka i države.«[79] Na zadarskim otocima mora da je taj težački pokret uzeo prijeteće razmjere, jer je Querini poslao ratne brodove na Iž i na Pašman, da zavedu red i mir.[80]

U nastaloj »anarhiji« težaci su imali neograničene mogućnosti diktata. Njihova zadnja misao nesumnjivo je bila razvlaštenje gospodara i prisvajanje zemlje, ali su njihovi glavari, koje nije obuzela vrtoglavica događaja, bili svijesni, da se ne može ići tako daleko. Nova vlast, koja došla da došla, ne će to trpjeti. Zbog toga su, ne dirajući u osnove kolonata, iznuđivali od gospodara kolektivne ugovore, u kojima su smanjene kvote dohodaka, pa ublažene ili ukinute neke sporedne obaveze težaka. Mislili su, da će ugovornom formom pravno ukrepostiti diktate i pred novu vlast staviti svršene činjenice. U Trogiru su Kaštelani obrazovali tribunal ad hoc, pred kojim su predstavnici gospodara potpisali ugovor,[81a] u Šibeniku je 76 gospodara potpisalo ugovor u kancelariji notara Jurja Botti.[82] Ovakvim i sličnim diktatima obračunali su se pučani i težaci s gospodom i u drugim mjestima. No uskoro su generali bečkog ćesara vratili sve na staro.

[78] Zapis nepoznatog savremenika: Relazione di quanto è accaduto nella città di Trau nell' occasione che era questa per dedicarsi al regno di Ungaria. Priopćio R. Slade Šilović pod naslovom *Anarhija u Trogiru godine 1779* u »Bullettino di archeologia e storia dalmata«, a. 1914., II. suppl.

[79] DAZ, Spisi gen. prov. A. Querini (1795–97), Knj. I., 167 a t.

[80] A. Benvenuti, n. dj. str. 183. Izvor, na koji se Benvenuti poziva, nalazi se u fondu rukopisa Naučne biblioteke u Zadru, koji nije još restituiran iz Italije.

[81] Sr. bilj. 78.

[82] DAZ, Spisi šib. notara G. Botti, Sv. VII.

Zamjenik generala Rukavine general Lusignan u proglasu od 17. jula 1797. osudio je »sablažnjiv pokret težaka, koji uskratom dohotka ne izvršuju dužnost podaništva i pravde«. Tko god pokuša poremetiti red naslijeđen od bivše Republike, Lusignan mu prijeti »čvrstom i teškom rukom vojnih zakona«. Pošto težaci nisu pokazivali dobru volju da se pokore i pozivali se na nedavno sklopljene kolektivne ugovore, proglasio je general Rukavina 3. augusta iste godine »poništenim i bez pravne kreposti isprave, koje su silom iznuđene u bilo kojem gradu, kaštelu, teritoriju. otoku i selu, jer su protivne pravdi i redu i jer krše zakone«.[83] Austrija je dakle od Venecije primila u naslijeđe neriješen i zaoštren problem dalmatinskog kolonata, jedan krupan društveno-ekonomski problem, kojim se do smrti morala baviti.

THE INSURRECTIONARY MOVEMENT OF DALMATIAN PEASANT-LABOURERS OF 1736/1740

The agricultural-productive relations on the Dalmatian Littoral and islands or, to put it more precisely, in the old Venetian acquisition – *vecchio acquisto* – drew their origin from the times of domestic mediaeval municipalities, maybe even from earlier times. These relations were basically arranged by regulations of municipal statutes on the principles of the ancient juridical institute of emphytheusis. By their specificity they are known in the literature under the name of »Dalmatian colonate«. The soil was the property of church institutions, the gentry and more well-to-do citizens, while the peasant-labourers worked it and were paying the aliquot part of the yield in kind. Being engaged or the most part in growing wine-grapes and olive-trees – permanent cultures –, the peasant-labourers were rooted to the soil they had been wetting with their sweat for generations in the same family, and which they considered »their own and God's«, while the landowners they were frowning upon, the more so as their absenteeism was all too common.

Without entering into a discussion on the earlier time periods, it is common knowledge that psychological relations between the peasant-labourers and the landowners had been extremely tense since the 16th century. This was a permanent cold war – a »guerra in sordina« –, to use a contemporary's term. Preserved archives of Dalmatian governor-generals and chiefs of local authority (dukes, captains, governors) in Zadar, Šibenik, Trogir, Split and elsewhere contain immense numbers of documents that show how difficult it is to imagine tenser relations between the peasant-labourers and the landow-

[83] Raccolta di editti e proclami corsi nel Regno della Dalmazia dopo l' ingresso delle Armi gloriose di S. M. I. e R. Francesco II., Zara 1799, str. 8.

ners. Those are documents of a deep class hatred and of endeavours on the part of the peasants to widen their rights to the detriment of the landowners' rights and to evade paying due taxes. Which resulted in court litigations and other measures of intervention on the part of the State. Nor were local riotings infrequent.

In this paper the author is concerned with an insurrectionary movement of larger proportions involving the continental and insular parts of the Zadar, Šibenik and Trogir districts. This movement commenced in 1736 by the peasants' refusing to pay tributes to their masters; it was to terminate in 1740 by armed suppression. At first the Venetian authority did not intervene, considering the conflicts between the peasants and the landowners to be civil litigations. However, on establishing that these conflicts were actually a mass agrarian movement with a tendency to expanding and endangering the aristocratic social-economic régime in the province, the Venetian authority first proceeded in a political manner, i. e. by demanding from the peasants that the old relations between them and the landowners should be resumed. Whereupon decrees were published that were again establishing the landowners' old rights and the labourers' obligations towards the former. When, however, the Venetian authority started to apply sanctions, first by arresting the ringleaders, thereby bringing confusion into the movement, then by using armed force. Lacking sufficient soldiery to attack the rioting peasants along the whole front, it first struck at the most armed centre of the insurrection – Kaštela in the Trogir district. Deprived of their leaders, who languished in dungeons, they withdrew to the mountains, while Governor-General Cavalli's soldiers occupied their villages, destroyed the houses of the leaders and confiscated wine and other produce well in excess of the value due to the landowners. Twenty days later, without a battle between the peasants and the soldiers being fought, the former had to capitulate. After Kašteli, there was capitulation of the Šibenik and Zadar peasantry.

This meant the end of the insurrection. Yet the aspirations of the peasant-labourers to liberate themselves from the »yoke of private dependency« were not suppressed. The Venetian authority in Dalmatia was to concern itself until the fall of the Republic with this agrarian problem – always acute in its nature.